

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE

ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae

Ser. 3. No. 2. | 2014

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE

ex Instituto Archaeologico

Universitatis de Rolando Eötvös nominatae

Ser. 3. No. 2.

Budapest 2014

Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Ser. 3. No. 2.

Editor-in-chief:
DÁVID BARTUS

Editorial board:
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ
LÁSZLÓ BORHY
ISTVÁN FELD
GÁBOR KALLA
PÁL RACZKY
MIKLÓS SZABÓ
TIVADAR VIDA

Technical editors:
DÁVID BARTUS
GÁBOR VÁCZI
ANDRÁS BÖDŐCS
DÁNIEL SZABÓ

Proofreading:
SZILVIA SZÖLLŐSI

Available online at <http://dissarch.elte.hu>
Contact: dissarch@btk.elte.hu

CONTENTS

SELECTED PAPERS OF THE XI. HUNGARIAN CONFERENCE ON CLASSICAL STUDIES

Ferenc BARNÁ	9
<hr/>	
<i>Venus mit Waffen. Die Darstellungen und die Rolle der Göttin in der Münzpropaganda der Zeit der Soldatenkaiser (235–284 n. Chr.)</i>	
Dénes GABLER	45
<hr/>	
<i>A belső várnok szerepe a rajnai és a dunai provinciák importált kerámiaspektrumában</i>	
Lajos MATHÉDESZ	67
<hr/>	
<i>Római bélyeges téglák a komáromi Duna Menti Múzeum gyűjteményében</i>	
Katalin OTTOMÁNYI	97
<hr/>	
<i>Újabb római vicusok Aquincum territoriumán</i>	
Eszter SÜVEGH	143
<hr/>	
<i>Hellenistic grotesque terracotta figurines. Problems of iconographical interpretation</i>	
András SZABÓ	157
<hr/>	
<i>Some notes on the rings with sacred inscriptions from Pannonia</i>	
István VIDA	171
<hr/>	
<i>The coinage of Flavia Maxima Helena</i>	
ARTICLES	
Gábor TARBAY	179
<hr/>	
<i>Late Bronze Age depot from the foothills of the Pilis Mountains</i>	
Csilla SÁRÓ	299
<hr/>	
<i>Roman brooches from Paks-Gyapa – Rosti-puszta</i>	
András BÖDŐCS – Gábor KOVÁCS – Krisztián ANDERKÓ	321
<hr/>	
<i>The impact of the roman agriculture on the territory of Savaria</i>	
Lajos JUHÁSZ	333
<hr/>	
<i>Two new Roman bronzes with Suebian nodus from Brigetio</i>	
FIELD REPORTS	
Zsolt MESTER – Norbert FARAGÓ – Attila KIRÁLY	351
<hr/>	
<i>The first in situ Old Stone Age assemblage from the Rába Valley, Northwestern Hungary</i>	
Pál RACZKY – Alexandra ANDERS – Norbert FARAGÓ – Gábor MÁRKUS	363
<hr/>	
<i>Short report on the 2014 excavations at Polgár-Csőszhalom</i>	

Daniel NEUMANN – Zsuzsanna SIKLÓSI – Roman SCHOLZ – Márton SZILÁGYI	377
<i>Preliminary Report on the first season of fieldwork in Berettyóújfalu-Szilhalom</i>	
Márton SZILÁGYI – András FÜZESI – Attila VIRÁG – Mihály GASPARIK	405
<i>A Palaeolithic mammoth bone deposit and a Late Copper Age Baden settlement and enclosure Preliminary report on the rescue excavation at Szurdokpüspöki – Hosszú-dűlő II–III. (M21 site No. 6–7)</i>	
Kristóf FÜLÖP – Gábor VÁCZI	413
<i>Preliminary report on the excavation of a new Late Bronze Age cemetery from Jobbágyi (North Hungary)</i>	
Lőrinc TIMÁR – Zoltán CZAJLIK – András BÖDŐCS – Sándor PUSZTA	423
<i>Geophysical prospection on the Pâturage du Couvent (Bibracte, France). The campaign of 2014</i>	
Dávid BARTUS – László BORHY – Gabriella DELBÓ – Emese SZÁMADÓ	431
<i>Short report on the excavations in the civil town of Brigetio (Szöny-Vásártér) in 2014</i>	
Dávid BARTUS – László BORHY – Emese SZÁMADÓ	437
<i>A new Roman bath in the canabae of Brigetio Short report on the excavations at the site Szöny-Dunapart in 2014</i>	
Dávid BARTUS – László BORHY – Zoltán CZAJLIK – Balázs HOLL – Sándor PUSZTA – László RUPNIK	451
<i>Topographical research in the canabae of Brigetio in 2014</i>	
Zoltán CZAJLIK – Sándor BERECKI – László RUPNIK	459
<i>Aerial Geoarchaeological Survey in the Valleys of the Mureş and Arieş Rivers (2009-2013)</i>	
Maxim MORDOVIN	485
<i>Short report on the excavations in 2014 of the Department of Hungarian Medieval and Early Modern Archaeology (Eötvös Loránd University, Budapest) Excavations at Castles Čabrad and Drégely, and at the Pauline Friary at Sáska</i>	
 THESIS ABSTRACTS	
Piroska CSENGERI	501
<i>Late groups of the Alföld Linear Pottery culture in north-eastern Hungary New results of the research in Borsod-Abaúj-Zemplén County</i>	
Ádám BÍRÓ	519
<i>Weapons in the 10–11th century Carpathian Basin Studies in weapon technology and methodology – rigid bow applications and southern import swords in the archaeological material</i>	
Márta DARÓCZI-SZABÓ	541
<i>Animal remains from the mid 12th–13th century (Árpád Period) village of Kána, Hungary</i>	
Károly BELÉNYESY	549
<i>A 15th–16th century cannon foundry workshop in Buda Craftsmen and technology of cannon moulding and the transformation of military technology from the Renaissance to the Post Medieval Period</i>	

Manorial and urban manufactories in the 17th century in Sárospatak

BIBLIOGRAPHY

Bibliography of the excavations in Brigetio (1992–2014)

Újabb római vicusok Aquincum territoriumán

KATALIN OTTOMÁNYI

ottomanyi.katalin@gmail.com

Abstract

We already know several vici on the territory of Aquincum, but the name of the pagus and the vicus together is only found on a newly excavated altar-stone from Budaörs. The name of three vici is visible on the inscription. On the main place, most likely as the location of the Terra Mater sanctuary, the vicus from Budaörs, Kamaraerdei-dűlő, named vicus Teuto(...) is located, and can be called the leading vicus of pagus Herculus. I would like to try to connect the new vici names with excavated settlements. Based on the only definitely identifiable vicus of Budaörs, examining if there are other Roman settlements with similar size and structure in its vicinity. After having regard to the Roman road system and the hydrology of the area, two larger settlements with several stone buildings can be considered in Páty and Biatorbágy. The comparison of these settlements' excavation results can shed some light to the civilian vici's inner structure, periodization and the composition of the population. With this the possibility arises to separate them from the smaller autochthonous villages without stone buildings, called vici beforehand, and the villas with stone buildings. We can summarize that the three vici, what lies in a nearly same distance to each other (6 km), has a similar location (next to the stream and the road), age and periodization. All of them has Celtic origins and a continuous development through the 1st century. The construction of stone buildings started early, in the first third of the 2nd century under the rule of Hadrianus. They were destroyed during the Marcomannic Wars and after the rebuilding in the Severus era the former vici continued its existence, getting even stronger, instead of establishing a villa in the location of the autochthonous village. In the 250s a Barbarian attack occurred as the coin hoards show (Biatorbágy and Budaörs), then the settlements life continued from the last third of the 3rd century to the end of the 4th century with a continuous development. The destruction of the settlements is signified by the skeletons found in pits, and other finds that can be dated to the beginning of the 5th century, such as bone comb, polished pottery, etc. Based on the stone inscriptions and jewellery, the population consists of the local elite as well as the veterans and other elements from the western part of the Empire in the early Roman period. After the Marcomannic Wars the inscriptions show the leading significance of the magistrates and soldiers from Aquincum. In the beginning of the 5th century foreign, most likely Germanic, elements are present mixed with the surviving Roman population. The structural characteristics of the vici, like inner paved roads, stone curtains, are present in all three settlements. We can assume the presence of shrines as well based on the altar-stones, but public building can be found only in Budaörs. In the construction culture, structure and the population composition surpasses the villages without stone construction, but their size and legal standing doesn't reach the standard of cities. They are definitely not villas. The richest of the three was Budaörs, the central vicus of pagus Herculus. The Roman settlement excavated in Budaörs – Kamaraerdei-dűlő, standing for nearly 400 years, is a new evidence for the existence of the Roman established administrative units pagi and vici in Pannonia.

A rómaiak egy új provincia megszervezésekor felmérték a területet és *territoriumokat*, autonóm, önálló rendelkezési joggal bíró területeket jelöltek ki rajta. Külön *territoriuma* volt a bennszülött civitasoknak, ld. *civitas Eraviscorum*, a városoknak, jelen esetben Aquincumnak és a katonaságnak. A városi *territoriumokon* belül kisebb közigazgatási egységek, *pagusok* (körzetek) és ezen belül ún. *vicusok*, falvak/települések alakultak ki. Erre a felosztásra utal néhány pannoniai katonának a sírkövön feltüntetett származása (*origo*), ahol a provincia név után a városi *territorium*, majd a *pagus* és *vicus* név következik.¹

¹ Kovács 1999, 114–115; Kovács 2013, 136: pl. natus ad Aqus Balizas pago Iovista vico Cocconetibus (CIL VI 3297); Cibalis ex Pannonia i[nf(eriore)] pago August(o) vico S[---] (CIL II. 127a) stb.

A *vicus* kifejezést a hazai kutatás eddig vagy a katonai jellegű, auxiliáris tábor kísérelő településre (*vicus militaris*) alkalmazta, vagy a civil, bennszülött, falusi telepekre használta. Ez utóbbiaknál gyakran a villa ellentétéként, kőépítkezés nélküli szegényebb települések jelölésére.² Az ókori forrásokban tükröződő *vicus* fogalom azonban szemben áll ezzel a szegényes falu elképzeléssel. Az irodalmi szövegekben a *vicus* eredetileg egy ház blokkot, ház negyedét jelentett a városon belül, pl. Plautusnál olvasható Rómán belül a *vicus Tuscus*. Caesar a galliai, kelta falvakra használja a *vicus* elnevezést. Más irodalmi művekben az *oppidum* ellenpárjaként szerepel, mint városi privilégiumokkal nem rendelkező és nem erősített, nyílt színi település. Később a *vicani* kifejezés már falusit jelent és a szótárban is ez szerepel. De a *vicus* egyszerű faluként való fordítása félrevezető. A *vicus* szó a törvénytövegekben a *forum* és *conciliabulum* szavak megfelelőjeként tűnik fel. A *conciliabulum* egy gyűlés (*concilium*) helye, a *forum* ezzel szemben kereskedelmi funkciót is betölt, ami egy piacot, szentélyt stb. feltételez. Mindez jelzi, hogy a *vicus*oknak adminisztratív és kereskedelmi jelentősége van, de nem kaptak városi kiváltságokat és nem veszik körbe védművek.³ A *vicus* szónak tehát több jelentése van és régészetiileg is többféle módon mutatkozhat meg.

A *vicus*ok különböző régészeti megjelenése részben időrendi, részben földrajzi különbségekkel magyarázható. Kezdetben, a Kr. u. 1. század második felében valóban egyszerű bennszülött falvak, kőépítkezés nélkül (hisz ekkor még a katonai táborokban sincsenek kőépületek). Ilyen korai *vicus*ra példa Aquincum, amikor még nincs *pagus*, csak a *civitas Eraviscorum* területén lévő *vicus*t említi egy felirat.⁴ Majd némelyikből a 2. század elejére katonai *canabae* ill. *municipium* alakul ki. Mások megmaradnak vidéki, civil településnek, de elindul a nagyobb mértékű romanizáció, és megjelenik a kőépítkezés, akár már a Hadrianus-, vagy az Antoninus-korban. Ez elsősorban Aquincum környékén bizonyítható, ld. Budaörs, Páty.⁵ Ugyanakkor Pannonián belül máshol is vannak nagy kiterjedésű, főútvonal mellett fekvő telepek, amelyeken fennállásuk több évszázada alatt sem jött létre kőépítkezés, ld. Ménfőcsanak, Mosonszentjános, Bátaszék stb.⁶ Méretük alapján ezek ugyancsak *vicus*nak tarthatók. A kőépületek hiánya talán a kőben szegény vidékre vagy más helyi sajátosságra vezethető vissza. A legutolsó csoportot a kisebb, rosszabb földrajzi helyzetben lévő, eldugottabb falvak alkotják, amelyek a 2. század végére vagy megszűnnek, vagy továbbra is megrekednek a kezdeti, fejletlenebb színvonalon. Kérdés, hogy ezeket lehet-e még *vicus*nak nevezni, vagy a római közigazgatáson belüli legalsó szintet képviselik, az adminisztratív és kereskedelmi központot alkotó *vicus*ok alá beosztva, esetleg a villagazdaságokban dolgozó *colonus*ok lakhelyei, stb.⁷ A további kutatások, nagyfelületű ásatások és új feliratok esetleg megoldhatják ezt a problémát.

Jelen tanulmányban három olyan Aquincum környéki *vicus*t szeretnék bemutatni, amelyek kitérítik az egyszerű falu fogalmát, bebizonyítva, hogy a *vicus*ok a városok és a kis bennszülött falvak közötti lépcsőfokot jelentik.

2 GABLER 1993–1994, 150–151; KOVÁCS 1997–1998.

3 TARPIN 1999, 4–6; KOVÁCS 2002b; Pannoniából a *pagus* és *vicus* elnevezésen kívül más civil településre utaló név pl. *conciliabulum*, *forum* stb. nem ismert (KOVÁCS 2013, 138).

4 KOVÁCS 2013, 136. Hadrianus előtti felirat: Senio ... in c(ivitate) Er(aviscorum) in Acinco d(efunctus).

5 OTTOMÁNYI 2007a, 209–219; OTTOMÁNYI 2012a.

6 SZÖNYI 1996; SZÖNYI 2005; MAGYAR 2014.

7 GABLER 2003, 241; BÍRÓ 2007, 26.

A pagus Herculus vicusai

Pannoniában több helyről maradtak fenn *pagus* és *vicus* elnevezések – pl. Carnuntum és a dél-pannoniai városok⁸ – de a mai Magyarország területén *pagus* és *vicus* együttes elnevezése csak egyetlen helyről, Budaörsről ismert (Fig. 1.1–2).

Budaörs, Kamaraerdei-dűlőben a római település – mind a *pagus*, mind a rajta lévő *vicusok* – ókori nevét megőrizte egy oltárkő. Ezt az oltárkövet a 3. század közepén Philippus Arabs és fia, II. Philippus uralkodása idején állították Terra Maternek, a Herculesről elnevezett körzet (*pagus*) vezetői. A kövön szereplő *pagus Herc(ulius)*-hoz tartozó *vicusok* képviselői gyűltek egybe egy ünnepi alkalommal (valószínűleg Róma ezer éves fennállásának megünneplésére, 248. április 21.-én), hogy oltárt szenteljenek a császárok és az istennő tiszteletére.⁹ A feliraton három *vicus* neve maradt meg (a töredék alapján a felsorolás még folytatódott). A három, név szerint is ismert *vicus* a következő: *vicus Teuto*, *Teuto(nis)* vagy *Teuto(nianus)*, nevét a kelta Teuto személynévből képezték. Hasonló kelta névadás Aquincum környékén más feliratokon is megőrződött a 3. századig (pl. Iuppiter Teutanus). A *vicus Bataion(is)* neve ugyancsak az őslakos, Bataio személynévből képzett. A harmadikként említett *vicus Anarti(orum)*, a kelta anartius nép egyik csoportjának, az Alföld északkeleti részéről Pannoniába, közelebbről Aquincum környékére való betelepítésére lehet bizonyíték. Elképzelhető, hogy a *vicusok* felsorolásában a Terra Mater szentélynek helyet adó budaörsi *vicus* került a leghangsúlyosabb első helyre, ezért a feltárt település valószínűleg a *vicus Teuto(...)* nevet viselte. A *pagust* az eraviscus területen közkedvelt Herculesről nevezték el, akinek a *pagus* központi *vicus*ában, Budaörsön álló szentélyére egy onnan előkerült oltárkő is utal (Fig. 16.4). A Terra Maternek szentelt oltár végén valószínűleg szerepeltek a *pagus* vezető tisztségviselői, az oltárállítással megbízott *magistri* is.¹⁰

Aquincum város *territoriumán* több *vicus* neve is ismert (*pagus* megnevezés nélkül).¹¹ Közülük biztosan helyhez köthető a Békásmegyeren előkerült oltárkő alapján a *vicus Vindonianus* ill. egy intercisai felirat nyomán a *vicus Caramantesium*. Pontosabb helymeghatározás nélkül, Budapest területéről származik még a *vicus Basoretensis*,¹² a *vicus Res* (a Bécsi úti temetőből), a *vicus X* (ami lehetett egy városnegyed is) és Szigetszentmiklósról a *vicus Cuetro*.¹³ Ehhez járult most a budaörsi oltárkő alapján a *pagus Herculus*, amely Aquincum *territoriumának* délnyugati körzetét foglalta magába. Rajta minimum négy, de lehet, hogy több *vicussal*, amelyből háromnak a nevét ismerjük is (Fig. 1.3). Természetesen ennél jóval több *vicus* létezett a város *territoriumán*, amelyek neve nem maradt ránk.¹⁴ Arra nincs adatunk Pannoniából, hogy egy *pagus* területe hány *vicust* foglalt magába. Valószínűleg a *vici* száma *pagusonként* eltérő lehetett.

8 MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 79–80; KOVÁCS 2008, 58.

9 MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 76–78; MRÁV 2014, 79–81.

10 MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 79–100.

11 ZSIDI 2004, 175; KOVÁCS 2008, 58 (további irodalommal); MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 101–102.

12 Régebben a Kiscelli magaslat környékére lokalizálták, de ez nem bizonyított (MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 101, 139. jegyzet).

13 KOVÁCS 2002a.

14 Pl. a későbbi Aquincum municipium helyén is csak egy civil *vicus* volt kezdetben (ZSIDI 2004, 175–177). A Gellérthegyől délre, a mai Lágymányos területén ugyancsak egy nagy kiterjedésű település, *vicus* húzódott, ipari jellegű objektumokkal, lakóházakkal és kövezett utakkal (BESZÉDES 2010). A Solymár–Krautgarten lelőhelyen feltárt telep esetében sem villáról, hanem az Aquincum – Brigetio út mellett fekvő benntszülött telepről, *vicusról* van szó, ahol a 2. század elején új birtokos réteg emelkedett ki a helyi arisztokráciából, hozzájuk köthetők a kőépületek (KOCZTUR 1985, 80–81). Budatétényben is volt egy nagy, civil település a limesút mentén, kőépületekkel, gazdasági objektumokkal (SZIRMAI 1984), stb.

A budaörsi feliraton szereplő nevek és a régészeti feltárások során megismert települések összekapcsolására szeretnék jelen tanulmányban kísérletet tenni, kiindulva az egyetlen biztosan azonosítható, budaörsi *vicus*ból, megvizsgálva, hogy környezetében milyen más hasonló nagyságú és szerkezetű római település található. Fontos szempont a római kori út és vízhálózat figyelembe vétele is.

A nyugati provinciákban elsősorban a fő kereskedelmi útvonalak mellett, vagy stratégiaileg fontos helyeken fekvő telepeket tartják *vicus*nak.¹⁵ Másik alapvető feltétel pedig a telepek vízhez való közelsége. Budaörsön mind a két tényező megtalálható:¹⁶ a *vicus* az egyik, Aquincumba tartó belső pannoniai főútvonal, a Savaria – Floriana – Aquincum útvonalon (It. Ant. 263.3) helyezkedett el (Fig. 1.4). Valószínűleg ebbe kötött be a Velencei-tó térsége után, a Sopianae-ből, Gorsium érintésével Aquincumba tartó út is (It. Ant. 264.21).¹⁷ Továbbá a Hosszúréti-patak partján, hosszan elnyúlva található. E patak mellett, az ún. Rózsavölgyben feltételezhető út is összekötötte keleti irányban a Duna menti limes-szel (Albertfalva táborával).¹⁸

A Hosszúréti-patak völgyében nyugat felé továbbhaladva, kb. 6 km távolságra Biatorbágy, Kukorica-dűlőben a 2007–2008. évi, K.Ö.SZ. által vezetett feltárások egy nagy kiterjedésű római kőépítkezéssel telepet, az ásató szerint feltehetően *vicus*t hoztak a napvilágra.¹⁹ Továbbhaladva északnyugati irányban, hasonló távolságra, a Fűzes-patak partján, Páty, Malomdűlőben egy ugyancsak *vicus*nak tartható település következett (Fig. 2.1).²⁰ Feltűnő a három *vicus* közti majdnem hasonló távolság, ami alapján mindegyik *vicus* egy kb. 3 km-es sugarú kör közepén helyezkedhetett el. Ez azonban csak elmélet, mivel egyik *vicus* határait sem tudjuk pontosan meghatározni. Érdemesebb azt megvizsgálni milyen egyéb római kori telepek illetve villák, esetleg temetkezések, oltárkövek vannak a feltárt *vicus*ok közelében. Mik tarthattak a *vicus* területéhez, meddig terjedhetett ki a hatásköre?

Budaörsön, a Kamaraerdőben feltárt 2. lelőhelyen túl a felszíni leletek alapján csak két kisebb településnyom van, a Kamaraerdői Törzsgyümölcsösben és a Csíki-szőlőkben illetve nyugat felé Törökbálinton egy településrészlet a Hosszúréti-patak partján, a két *vicus* határán.²¹ Két kisebb temetkezés²² és három szentély tartozhatott még a *vicus*hoz. Ez utóbbiak közül a *vicus* határait jelölhetik északnyugaton, a Csíki erdőben legújabbán előkerült, Libernek szentelt oltárkö,²³ illetve északkelet felé a Budaörsi út – Rupphegyi út kereszteződésében 2007-ben feltárt, LT D előzményű, többretegű településrészlet, ahol a 2–3. században, az észak – déli irányú sóderes út mellett egy kis, szögletes, útállomásként vagy szentélyként értelmezhető épület állt (közepén oszlopbazis és felirat nélküli oltárkö).²⁴ A harmadik szentély helye ismeretlen, ez az ún. „Szőlőhegyen” lévő Mithras szentély.²⁵ Mindezeket térképre vetítve (Fig. 2.2) és figyelembe véve, hogy Budaörs 6 km-es körzetében keleti irányban Albertfalván már katonai tábor volt, a fent említett 3 km sugarú kör valóban megfeleltethető a *vicus territorium*ának (kb. 28 km²).

15 TARPIN 1999, 4–6.

16 OTTOMÁNYI 2012a, 381.

17 TÓTH 2003, 220 (egyik útvonal keleti szakasza sincs még véglegesen tisztázva); VISY 1994, Abb. 19.

18 MRÁV 2012, 1. kép 2; Régészetiileg nem foghatók meg ezek az utak. Valószínűleg a *vicus*ok és villák is kisebb bekötőutakkal csatlakoztak a főúthoz.

19 MIKLÓSITY SZÓKE 2009, 152.

20 OTTOMÁNYI 2007a, 209–219.

21 Budaörs: MRT 7, 5/3, 12. lh.; Törökbálint: MRT 7, 36/17. lh. (Hosszú-rétek).

22 MRT 7, 5/9–10. lh. (Budaörs, Rózsa u. 7. és Vasútállomás, Kamaraerdő-dűlő).

23 BORHY – BARTUS – STIBRÁNYI 2012, Fig. 5–9. Tartozhatott valamelyik budakeszi villagazdasághoz is.

24 HÁRSHEGYI 2008, 162, 3. kép; MRÁV 2014, 94.

25 MRT 7, 66.

A budaörsi *vicus* központi részén 2002–2003-ban egy mintegy 11 hektáros, nagyrészt összefüggő terület került feltárásra, ami a temetővel és a kutatóárkokkal együtt kb. 19 hektár. Kelet és nyugat felé, a patakkel párhuzamosan még folytatódott a beépített rész. Méretét tekintve akár egy kisebb római városnak is megfelel.²⁶ A *vicuson* belüli magánbirtokok határainak jelölésére szolgálhattak a határkövek, pl. Budaörsről Ulpius Karusnak két határköve is előkerült, másodlagosan beépítve (Fig. 4).²⁷

A biatorbágyi *vicushoz* több, a Topográfiaiban különálló lelőhelyként jelölt telep és villagazdaság is tartozhatott, a Hosszúréti-patak északi és déli partján, sőt Törökbálintra is átnyúlt a lelőhely.²⁸ Az M1 és M0 autópálya találkozásánál, kb. 28 hektáros területen hét korszak leletei kerültek elő 2007–2008-ban. Összefüggően 6,5 hektár lett feltárva, de ennek csak egy kis része tartozott a római korba.²⁹ Továbbá az M0 autópálya szélesítésénél, a torbágyi 1. és a törökbálinti 19. lelőhelyeken előkerült, egymást merőlegesen keresztező árok rendszerek tarthatók még ehhez a telephez. Valószínűleg a *vicus* belső tagolására szolgáltak, esetleg birtokhatárokat jelöltek.³⁰ Körülötte csak Budakeszin illetve jóval délebbre, a Füzes-pataknál van egy villagazdaság.³¹ A *vicushoz* való tartozásuk kérdéses (Fig. 2.1–2).

A Páty–Malom-dűlőben lévő, *vicusnak* tartható 8–9. lelőhely északon a mai Páty községig tart, déli irányban pedig átnyúlik Biatorbágyra (Fig. 3.1). Itt, a Füzes-patak mentén, Biatorbágy–Káposztás-dűlőben két római telep tartozik hozzá, ahonnan legutóbb egy ezüst berakásos kis bronzszobrocska került elő a felszíni kőmaradványok között.³² A *vicus* központi részén van egy kb. 2 km hosszú és 250 m széles, a patakparton hosszan elnyúló település (kb. 50 hektár). Ebből mindössze 9 hektár, alig ötöd része lett megkutatva 1982–1984 és 1997–1999-ben.³³ Nem ismerjük a feltárt telep viszonyát a többi Pátyon található kőépülettel rendelkező villagazdasághoz ill. kőépület nélküli kisebb telephez sem. Északkeleti szélén található a forrászentély, ahonnan egy Nympháknak állított oltár került elő, délkeleten pedig egy kis, talán útállomásnak tartható épületnyom.³⁴ Amennyiben a *vicus* egy zárt központi részből és több lazán hozzá kapcsolódó villagazdaságból állt, ezek a távolabbi épületek is tartozhattak a *vicus* területéhez. Nyugat felé, a Békás-patak völgyében egy sorban elhelyezkedő villagazdaságok³⁵ már valószínűleg egy újabb *vicus* részei, vagy önálló *fundusok* voltak (Fig. 2.1). Ezt a kérdést csak a további ásatások dönthetik el. A Pátyon előkerült temetkezések és szórvány feliratos kövek is a *vicus* területéhez tartozhattak.³⁶

26 Mursella *municipiuma* 5–6 hektárnál nem lehetett nagyobb, a temetővel együtt is csak 10 hektár. Bassiana 19, Vindobona, Brigetio 20 hektár volt (SZŐNYI 2008, 45; PÓCZY 2004, 163).

27 MRÁV 2014, 108–109; KOVÁCS 2013, 139–140.

28 Torbágy: MRT 7, 34/1, 2a, 8, 19. lh. (Hosszú-rétek, Kelényi-tanya). Törökbálint: MRT 7, 36/19. lh. (Kukorica-dűlő).

29 MIKLÓSI SZŐKE 2010 (Biatorbágy, Kukorica-dűlő, KÖH azonosító: 57 703).

30 MRT 7, 34/1. lh. Hosszú-rétek (római telep), ahol a 2003-ban folytatott feltárás során derékszögű árokrendszerek nyomai rajzolódtak ki tegulás, köves betöltéssel. Az árkokat néha kőrákások is kísérték (REMÉNYI – TÓTH 2004, 163, 1. kép); RAJNA – KOVÁCS 2010, 375: az M0 autópálya keleti oldalán a tervezett körforgalom területén egy hatalmas méretű árokrendszer feküdt (római érmek és fibulák). A habarcsdarabok alapján a villagazdasághoz tartozhatott (MRT 7, 34/8. lh. Hosszú-rétek, római villagazdaság, 2–4. század).

31 Budakeszi: MRT 7, 4/3–4. lh.; Bia: MRT 7, 1/4. lh. (Öreg-hegy); OTTOMÁNYI 2007b, 326, 3. térkép: Pest megye területén található római telepek és villagazdaságok térképe a topográfia alapján.

32 MRT 7, 34/9, 14. lh.; REPISZKY 2004, 166; OTTOMÁNYI 2010, 149–150.

33 OTTOMÁNYI – GABLER 1985; OTTOMÁNYI 2007a, 25.

34 Villagazdaságok: MRT 7, 13/19. és 29. lh. (Laposi-dűlő, Belterület); Kőépítés nélküli telepek: 13/1, 4, 21, 26, 28. lh.; Forrászentély: 13/3. lh. (Főút-alja); Útállomás?: 13/10. lh. (Nagy-hegy); OTTOMÁNYI 2007a, 215–216.

35 MRT 7, 13/15. lh. (Páty, Alsósori Szabad földek) és 1/36–39. lh. (Bia, Herceghalom, Pátyi-domb, Kozáromi-domb); OTTOMÁNYI – GABLER 1985, 185–189.

36 Temetkezés: 13/1. lh. (Lövöldöző): 2–3-századi sírkövek, késő római sír (MRÁV 2007, 409, 412; PROHÁSZKA 2007, 436); 13/4. lh. (Alsó-Hegy-alja): fegyveres lósír (REPISZKY 2005); 13/8–9. lh. (Malom-dűlő): 1–4. századi temető (MARÓTI 2001; OTTOMÁNYI 2012b); 13/32. lh. (Somogyi Béla u.): késő római téglasír; Feliratos kövek (oltárkövek, sírkövek, mérőöldkő): MRÁV 2007 (13/1, 2?, 3, 8–9, 29?. lh.).

A pannoniai *vicus*ok területe mindenképpen jóval kisebb, mint a nyugati provinciákban. A Rajna mentén pl. Wieslochban egy 15–20 km átmérőjű *territorium* központjában feküdt a *vicus*.³⁷ Ehhez képest a *pagus Herculi*us *vicus*ai a 6 km átmérőjű átlag területtel jelentősen kisebbek. A *vicus Vindonianus* területét Alföldy Géza kb. 40 km² –ben határozza meg. Ezen belül 3–4 km² lehetett a municipális középirtokok nagysága, a többi pedig a szabad kisparaszti birtok, amit a *vicani* műveltek. Itt a békásmegyéri felirat alapján a 3. században nyolc birtokos (*possessores*) és a *vicani* éltek.³⁸ Valószínűleg ide tartoztak a budakalászi villák is, Pomázon pedig már egy újabb *vicus* kezdődhetett, ahol a 2. században a Dera-patak két partján egymáshoz közel öt villagazdaság is található egy kb. 1,5 km²-es területen. Itt futhatott esetleg egy limesútból leágazó kisebb út is, amely Pomázon át a szentendrei táborhoz vezetett.³⁹ Nagyobb felületű ásatás hiányában nem dönthető el, hogy különálló villagazdaságokról, vagy esetleg egy összefüggő, nagyobb *vicus* központról van itt szó.⁴⁰ A feltárt civil *vicus*ok kiterjedése nemigen vethető össze a katonai *vicus*ok méreteivel. Ez utóbbiak több oldalról körbevették a tábort és az utak mentén helyezkedtek el.⁴¹ Ezzel szemben a jelenleg tárgyalt *vicus*ok mindig patakparton, azzal párhuzamosan kb. 200–250 méter szélességben, hosszan elnyúló települések.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a *vicus*ok és a környezetükben lévő villák, telepek kapcsolatára többféle megoldás is létezik. Van, ahol a *vicus*ok területe nagy valószínűséggel magába foglalta a környező villagazdaságokat is. Ilyen lehetett pl. Pátyon, ahol a *vicus* központi része körül legalább két villagazdaság és több kisebb telep nyomai mutathatók ki. Budaörsön viszont jelenleg nincs tudomásunk más nagyobb villaépületről a már feltárt területen kívül. Itt, a sok kőépületet alapul véve a birtoktulajdonosok a *vicus* központjában építhettek házat. De az is elképzelhető, hogy a *vicus* több, a patakparton hosszan elnyúló, elszórtan elhelyezkedő villagazdaságok láncolata, ld. Dera patak vagy Benta patak völgye. Intercisa környékén a „*vicus Caramantesium et villa*” kifejezés felveti a lehetőséget, hogy a *vicus* egy nagyobb villaközpont körül létrejött falu volt. Máshol is megfigyelhetők kisebb falvak a villagazdaságok között, de nem biztos, hogy ezeket is *vicus*nak nevezhetjük. A *vicus* és villa kapcsolata tehát még korántsem tisztázott probléma.⁴²

Periodizáció

A *vicus*ok közül némelyik kelta telep folytatásaként jött létre, de sokat a rómaiak alapítottak, az *oppidum*ok illetve a limes menti sáv kiürítésekor.

Kelta előzmények

Kelta előzmény mind a három, jelenleg tárgyalt *vicus*nál kimutatható. Budaörsön, a Kr.e. 1. század 2. felétől bizonyítható az élet a kerámiaanyag és érmek alapján. Az Augustus-kori sigillaták a foglalás előtti szövetségi viszonyt jelzik a Római Birodalom és a helyi kelta vezetők között.⁴³ A pátyi *eraviscus* telep kezdete az Augustus-kor. A kelta érem, a festett sávós kerámia, a

37 HENSEN 1999, 86.

38 ALFÖLDY 1959.

39 MRT 7, 23/3–5,7–8. lh; OTTOMÁNYI 2007b, 261 és 326 (térkép); OTTOMÁNYI 2007a, 216–219.

40 Az újabb kutatási eredményeket nézve pl. a Sokorói-dombság vidékén 3–4 km-ként található egy-egy villagazdaság, köztük kisebb falvakkal, földbe mélyített objektumokkal (BÍRÓ 2007, 22–23, 1. kép).

41 KOVÁCS 1999, 152: a katonai *vicus*ok méretei kb. 800–1200 x 400–750 m.

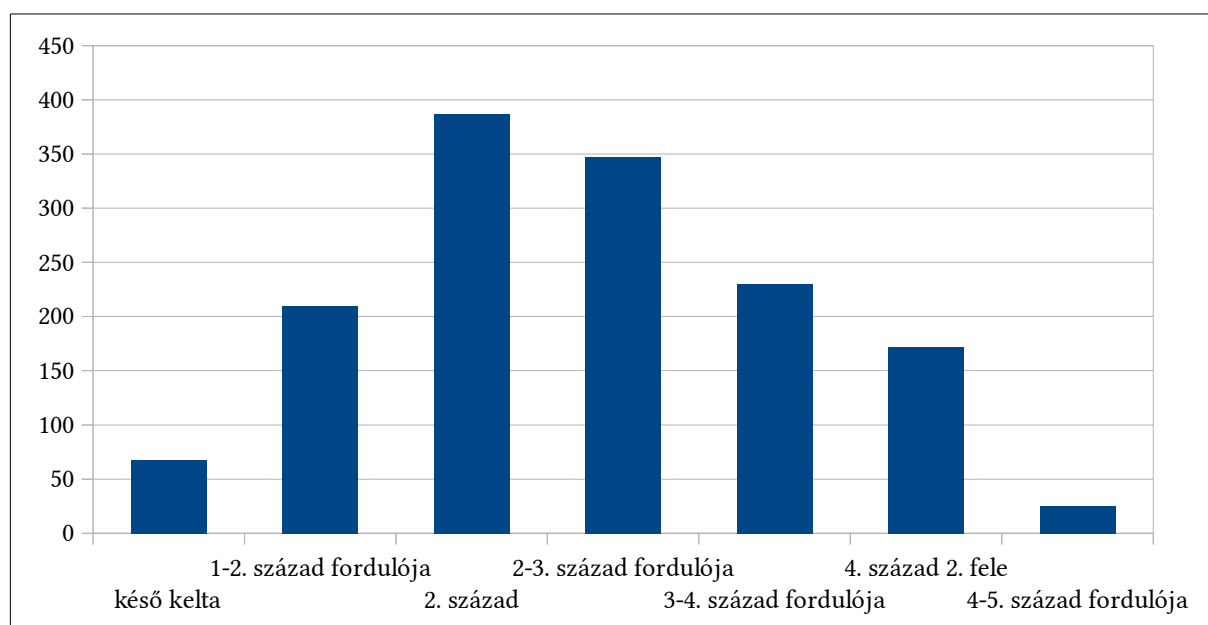
42 Részletesebben ld. OTTOMÁNYI 2007a, 211–213.

43 GABLER 2005; OTTOMÁNYI 2005; 2012a, 289–298, 231. kép: a patakparton egész házsorok alakultak ki, amelyek

borostyángyöngyök és üvegkarpercek élénk kereskedelmi kapcsolatot tételeznek fel a Gelérthegyi *oppidummal*.⁴⁴ Biatorbágyon is van ugyan késő kelta grafitos kerámia, de kétséges, hogy a római kor előtti vagy csak egy római foglalás utáni bennszülött telepről van szó.⁴⁵

Flavius-kor

Aquincum környékén a katonaság megjelenésével, legkésőbb a Flavius-korban változtak meg a településviszonyok, számolták fel az őslakosság korábbi telepeit és hozták létre a határvonal mögött a római jellegű *vicus*okat. Mindhárom telepen az 1. század második felében, a Flavius-korban indul be nagyobb mértékben a római import és a folyamatos pénzforgalom. Budaörsön az objektumszám háromszorosára nőtt a kelta telephez képest (210 obj).⁴⁶ A lakosság földbe mélyített házakban élt (objektumok 25%-a). Ezek, az elsősorban téglalap és ovális alakú, néha négyzet és kör alakú házak a 2. század végéig továbbélnek, bár a forma és a cölöpök elrendezése periódusonként változott (Fig. 5–6).⁴⁷ A gazdagabb házakat kőalapozású vályogfalakkal erősítik meg, félig, vagy teljesen körbevéve őket (Fig. 9.4).

A budaörsi vicus objektumainak mennyiségi megoszlása az egyes periódusokban

A telep lakosságának alapvető részét ebben az időszakban a bennszülött kelta népesség alkotta. A romanizáció kezdetét jelzi, hogy átvéve a sírkőállítás szokását, néhányuk nevét már ismerjük is a másodlagosan beépített feliratokról, pl. egy asztrális szimbólummal díszített sírkövön *Veriuga*, *Suadutio* leánya, egy síroltáron *Nonnus*, *Busaius* fia szerepel (Fig. 7.1–2). A kelta eredetű, de már romanizált lakosság két tagjának névtörödéke maradt fent edények oldalfalába bekarcolva: /SA/BINUS, egy S-profilú, szürke tálon és FELIX, a Resatus névbélyeges tál külső oldalán (Fig. 7. 5).⁴⁸ Ez utóbbi ember egy félig kőfallal körbevett házban lakott.

folytatódtek az 1. század közepén, második felében is. A késő kelta telep lakóinak száma a feltárt lakóházak alapján – öt főt számolva házanként – 100 fő körül lehetett (műhelyekkel együtt 21 ház). Összesen 68 objektum került elő.

44 OTTOMÁNYI 2007a, 124–140; TORBÁGYI 2007.

45 MRT 7, 346 (36/19. lh); MRÁV 2010, 148.

46 A lakosság száma a lakóházak alapján (földbe mélyített ház, a műhelyekkel együtt 53, felszíni ház kb. 4 db, félig kőfalas épület 5 db), megközelítőleg 200–310 fő lehetett (OTTOMÁNYI 2012a, 298–301).

47 BUDAI BALOGH 2009; OTTOMÁNYI 2012a, 103–154; OTTOMÁNYI 2014b.

48 MRÁV 2014, 109–110.

A lakosság másik rétegét a leszerelt katonák, a veteránok alkották. Az 1–2. század fordulójára keltezhető periódusból több díszes kivitelű, nielló berakásos bronzveret, illetve egyéb katonai tárgy (pl. sarkantyú, vaslándzsa, vaszabla) köthető hozzájuk. A lószerszámok auxiliáris lovaskatonák, a fegyverövek (*cingulum*) gyalogos katonák tulajdonában lehettek, amelyeket leszereléskor megőriztek és hazavitték későbbi lakóhelyükre (Fig. 7.6, 8).⁴⁹ Ugyanilyen korú lószerszám garnitúrához tartozó *phalera* csüngő a biatorbágyi vicusból is előkerült, felvetve ezzel a Flavius-kori veterántelepítés lehetőségét (Fig. 7.7).⁵⁰ Nem minden esetben a helyi, bennszülött származású katonák tértek vissza a leszereléskor a családjukhoz. A Flavius-korban messzebről besorozott és Aquincumban (Albertfalván) szolgált ala katonák is letelepedhettek a szolgálati helyükhöz közel eső vicusban. A veteránok ugyanolyan földbe mélyített házakban laktak mint a bennszülött lakosság, de a szokásos kelta jellegű kerámia mellett itt jelennek meg legkorábban a római import áruk.

A lakosság idegen eredetű, romanizált rétegéhez tartozott a már három nevet viselő római polgár, *Titus Sulpicius Iustus*, aki még feltüntette egy nevet viselő apját sírkövén (*Magni filius*). Neve alapján nem helyi származású, Itáliából, Galliából vagy Hispániából érkezett (Fig. 7.4).⁵¹

Ugyanez a lakosság összetétel Pátyon is megfigyelhető. A temetőben négy sírkőről – filiatióval együtt – 12 kelta név maradt ránk, többségük nő vagy fiatalabb fiú. A felnőtt férfiak nem őrizték olyan sokáig kelta nevüket (Fig. 7.3). A vicus lakóinak másik rétegéhez a veteránokhoz köthető, az M1 autópálya mellett szórványként előkerült Traianus-kori katonai diploma töredék. A Domitianus alatt besorozott bennszülött ifjú, már mint római polgár tért vissza szülőfalujába leszerelésekor.⁵²

A feliratos emlékeken túl a leletanyag (kerámia és ékszerek) utal még a lakosság összetételére. A bennszülött nők két vállon viselt szárnyas és egygombos, erősprofilú fibulái mellett (Fig. 8.1–3) idegen eredetű elemekhez köthetők egyes ékszerek pl. az itáliai gyártmányú alesiai típusú fibula, vagy a Rajna-vidéken ill. Raetiában kedvelt szemes fibulák illetve a galliai csuklós szárnyas fibula (Fig. 8.4–6).⁵³

Hadrianus–Antoninus-kor

Aquincum *municipium*má válása Kr. u. 124-ben a környező telepék életében is döntő változásokat hozott. Most szervezték meg a *municipium territorium*án a *pagus*okat, és jött létre a feliraton is említett *pagus Herculius*, amelynek vezető *vicusa* Budaörs lett. Ebben a markomann háborúig tartó időszakban mindhárom vicusban megindul a kőépítkezés. Budaörsön a telep leggazdagabb része és központja a nyugati felén lévő félköríves épületsor, amelynek építése a Hadrianus-korban kezdődhetett, majd az Antoninus-korban a több helyiséges, közép- és oldal-folyosóval rendelkező nagy lakóépületek közé kis, szögletes, gazdasági jellegű melléképületek kerültek (Fig. 9.1–2; Fig. 10.2–3). A korszak kedvelt épülettípusa a téglalap alakú, egyharmadnál osztott forma, amelyet később hosszában is kettéosztottak. Ezek többszöri átépítéssel fennálltak a 4. század végéig (Fig. 10.4). A patakparti sávban díszes, freskós, terrazzopadlós épületek maradványai kerültek elő és egy apszisos épületrészlet is megmaradt (Fig. 9.3).⁵⁴

49 MRÁV 2012.

50 MRÁV 2010.

51 A feliratok olvasatát Mráv Zsoltnak köszönöm (MRÁV 2014, 100–103)

52 MRÁV 2007, 403–408, 414–417, 420 (Bennszülött, teljes nevek: Limarus Cucalonis f., Magia Sicionis f., Masia Cauronis f., Camiio Masaconis f.). A katonai diploma az M1 autópálya 22-es kilométerénél került elő, tehát minden bizonnyal a Malom-dűlőben feltárt vicushoz tartozott.

53 OTTOMÁNYI 2007a, 156, 114. kép 2, 125. kép 2; MERCZI 2012, 4, 6, 8, 10. típusok.

54 A korszak 387 objektumából földbe mélyített ház 68 db, felszíni cölöpház 11 db. Kőépület 40 db, amelynek fele a Hadrianus-korban épült (OTTOMÁNYI 2012a, 311–316).

A pátyi telepen is hasonló fejlődést figyelhetünk meg. A földbe mélyített házak egyik csoportja majdnem szögletes, az ÉK-i sarokban kemencével (Fig. 11.1). A lakóházak másik típusa felszíni cölöpház, felmenő sövény- vagy gerendafallal (Fig. 11.2). A kőépítkezés itt is a Hadrianus-korban kezdődött, egyszerű, négyszögletes vagy téglalap alakú, többnyire osztatlan épületekkel (Fig. 11.3).⁵⁵ Biatorbágyon is van egy markomann háborúkat megelőző periódusa a kőépítkezésnek, ahol a kőépület falai mintegy 45 fokban eltérnek a későbbi épületek tájolásától.⁵⁶ A 164–180 között folyó markomann háborúk során leégett a telepek nagy része. Az égésrétegek több helyen is megfigyelhetők a pátyi és budaörsi vicusban.

A telepek lakosságát a 2. században továbbra is alapvetően a helyi bennszülöttek alkották. A tömeges polgárjogadás Hadrianusszal kezdődött meg az eraviscus területen. A helyi arisztokrácia ebben az időben tett szert nagyobb befolyásra, gazdagságra, ez egyrészt a helyi közösség vezetésében nyilvánult meg, másrészt a katonai elitalakulatokban (lovasság) szolgáló fiaik segítségével családjuk polgárjogot is szerzett. A budaörsi temetőben előkerült négy bolygatatlan kocsi sír is ehhez a bennszülött arisztokráciához köthető. Közülük az egyikben auxiliáris katonához tartozó fegyverek is megmaradtak. E sírok valószínűleg egy kiemelkedően gazdag, a vicus vezetésében szerepet játszó bennszülött család több generációjának a temetkezései a 2. század első felében és közepén. Esetleg a vicusnak nevet adó Teuto személynév is e családhoz tartozott.⁵⁷

Páty bennszülött vezetőrétegéhez – a nők által viselt fibulákon túl – a 2. század közepén mindössze egyetlen, Rómer által lerajzolt és azóta elveszett kocsi jelenetes sírkő köthető, amely a Füzös-patak másik oldalán (Páty, Lövdőző, 13/1. lh.) került elő. Rajta négykeresű kocsi ábrázolás, két lóval.⁵⁸ Közeliében egy auxiliáris katona fegyveres, lovas sírját tárták fel 2004-ben.⁵⁹

Az eraviscus női viseletre jellemző fibulák alapján következtetni lehet az egyes építmények bennszülött tulajdonosaira. Így pl. Budaörsön a középfolyosós épület első periódusában a tulajdonos felesége még őrizte a kelta viselet hagyományait és szárnyas fibulával tűzte meg két vállán ruháját. Egy másik budaörsi kőépület tulajdonosának felesége egygombos, erősprofilú fibulát viselt. A lakosság idegen eredetű rétegéhez köthetők, a Rajna-vidékről származó ún. emailos fibulák, amiből több szórvány darab is előkerült a pátyi telepen (Fig. 8.8).⁶⁰

Severus-kor

A markomann háborút követő újjáépítés, a Severus-kori virágzás ideje a dunai limes körzetében. A pontosabb keltezését elősegítő sigillata anyag legnagyobb része erre az időszakra tehető, ami jelzi a lakosság összetételében és gazdagságában bekövetkezett változást (Fig. 16.3). Ugyanerre mutat a lakóházak jellegének átalakulása is. A földbe mélyített házakat felváltják a felszíni, cölöpszerkezetes házak ill. kőépületek. A 2. században megjelenő cölöpszerkezetes agyag- vagy gerendafalú házak a század vége felé egyre gyakoribbak lesznek. Méretük és formájuk változatos, a kisebb, egyosztatú gazdasági épületektől kezdve a nagyobb, többszortatú lakóházakig mindenféle típusuk előfordul. Teljes körvonalukat gyakran nem ismerjük, mert ráépültek a későbbi kőépületek, például Pátyon a H kőépület alatt rajzoldik ki több ilyen cölöpszerkezetes épület (Fig. 13.1).⁶¹

55 OTTOMÁNYI 2007a, 163–185, 128. kép.

56 MIKLÓSITY SZÓKE 2010.

57 MRÁV 2014, 115–137; MRÁV 2006.

58 MRÁV 2007, 6. kép. A típus rekonstrukcióját a budaörsi kocsi sírok alapján Mráv Zsolt készítette el (MRÁV 2014, 132).

59 REPISZKY 2005, 265 (MRT 7, 13/4. lh.); MRÁV 2007, 417.

60 OTTOMÁNYI 2007a, 125. kép 3.

61 OTTOMÁNYI 2007a, 136–137. kép; OTTOMÁNYI 2012a, 168–171.

Pátyon, a feltárt részen körülbelül 30 helyen figyeltünk meg Severus-kori kőépítkezést. Van-
nak köztük kis, szögletes, gazdasági épületek, több közepes nagyságú és két nagy, 400–500
m²-es kőépület is (Fig. 12.1–3; Fig. 13.2).⁶² A Severus-korban épült Pátyon, a feltárt terület
északi felén egy kelet–nyugati irányú „kerítésfal”, amit kb. 40 méter hosszan követtünk,
majd befordult dél felé. A fal északi oldalán egy szakaszon utcaszerű kikövezés található, vi-
szonylag lapos, de apró kövekből (Fig. 22.2). Ebbe a kerítésfalba futott bele a kövezett út, ami
valószínűleg továbbment a temető felé, körülbelül 70 méter hosszan látszott a humuszolás
után (mindkét végét elvitték a gépek). Szélessége 3–4 méter (Fig. 12.4). Az út felszínén talált
terra sigillata chiara bizonyítja, hogy a telep életének végéig használatban volt.⁶³

Budaörsön 90 kőépület maradvány köthető ehhez a 2. század utolsó negyedétől a 3. század
közepéig terjedő időszakhoz. Ez volt a kőépítkezés virágkora (Fig. 14.1).⁶⁴ Majdnem felük el-
szántott épület, falmaradvány, kőomladék. Ebben az időszakban már megtalálható szinte va-
lamennyi típusa a kőépületeknek (Fig. 10.1). A korábbi épületeket általában megújították, át-
építették. A gazdagabbak igyekeztek a telep központjában, a patakhoz közeli részen házat
építeni, mégha ez egy korábbi épület bontásával, átépítésével is járt együtt. Területileg ez a
központi rész nem bővül a 2–4. században, inkább egymásra rétegződnek a periódusok. Lát-
szik, hogy a félköríves házsor még mindig a település központja, bár a széleken is egyre több
ház tűnik fel. Az épületsor belsejében lévő sóderes téren talán már ekkor itt állt egy kis osz-
lopos, szögletes szentély. Az épületek egyre díszesebbek lesznek. Fűtőcsatornák, a padlófűtés
hypocaustum oszlopai, stukkó és freskó maradványok, padlótéglák, világításra szolgáló
agyag modellek jelzik a kiteljesedő romanizációt (Fig. 15).⁶⁵

A kőépületekben a szomszédos Aquincum városi tisztségviselői és a hadseregben szolgált,
leszerelt veteránok családjai éltek. A korszak jellemzője a „katonafibulának” nevezett térd-
fibula, valószínűleg a civil férfiak is hordták már a 2–3. század fordulóján⁶⁶ (Fig. 16.1). Nyu-
gati eredetű tulajdonosokra is következtethetünk az ékszerekből (lásd korongfibula a közép-
folyosós épületből)⁶⁷ és a jóval ritkább, felső-germaniai–raetiai limes mellől idekerült villás
kengyelű fibula (Fig. 8.7,9). Ez mutatja, hogy gyakran a korábbi bennszülött vezetők kezében
lévő házak tulajdonost cseréltek. A gazdagabbak nevét feliratos oltárkövek, sírkövek, egy
szarkofág és két határhozó őrizte meg számunkra. Aquincum vezető tisztségviselője, *duumvir*
és *pontifex* volt *M. Antonius Victorinus*, aki Budaörsön több oltárt is állított, egyiket feleségé-
vel együtt (Fig. 16.4–5). A Severus-korban a *vicus* lakosságának másik jelentős és tehetősebb
rétegét az Aquincumban ill. Campona táborában állomásozó *legio II adiutrix*⁶⁸ és az *ala I Thra-*
cum katonái⁶⁹ és azok családtagjai alkották. A 210-es években élt itt például *Aurelius Firma-*
nus családjával. Ő temette Lauriacumban elhunyt apját, aki a *legio II adiutrix* sasjelvényének
hordozója (*aquilifer*) volt, a temetőben talált szarkofágba (Fig. 16.11).⁷⁰

Pátyon egy lovas katona (*Crispinianus*) sírköve illetve a *legio II adiutrix* egyik katonájának
(*Longinianus*) oltárköve utal a birtokkal rendelkező lakosság katona rétegére, de egyik sem
jelenleg ismertett telepről származik (Fig. 16.9). A városi arisztokráciát *M. Valerius Karus*,

62 OTTOMÁNYI 2007a, 185–187, 79. és 139. kép.

63 OTTOMÁNYI 2007a, 187–189.

64 OTTOMÁNYI 2012a, 82.kép, 1. ábra.

65 OTTOMÁNYI 2012a, 92–95; OTTOMÁNYI 2014a, 41–44.

66 MERCZI 2012, 13. típus.

67 MERCZI 2012, 14. típus.

68 A Szőlőhegyen építettek Mithras szentélyt *M. Aurelius Fronto* és *Frontinianus*, a *legio II adiutrix* katonái (Fig. 16.10).

69 *Aurelius Setanus* Iuppiternek állított oltárt a 3. század közepén (Fig. 16.7).

70 A feliratokat részletesebben ismerteti Mráv Zsolt (2014, 79–113).

aquincumi *duumvir* Nympháknak állított oltárköve képviseli, ami a forrászentélynél került elő (Fig. 16.6). További töredékes feliratokról még öt civil lakos nevét illetve névrészletét ismerjük.⁷¹

A korszak végét Budaörsön és Biatorbágyon elrejtett éremleletek jelzik. A kincsek tulajdonosai már nem tudták kiásni elrejtett pénzüket, elpusztultak a telep nagy részével együtt. A budaörsi 2236 darabos ezüst éremkincs Kr. u. 251/253-as években, a biatorbágyi kicsit később, a Kr.u. 259–260. telén zárul (Fig. 17.5).⁷² Mindkét települést a szomszédos barbár (szarmata – kvád) betörések pusztították el, aminek nyomait elrejtett éremkincsek sora jelzi a limes mentén.

Biatorbágyon a feltárás során körülbelül 50 fal, falkiszedés, alapozásnyom illetve agyagtégla fal volt megfigyelhető. A 2. század végi kőépületek ráépültek a kora római objektumokra, így biztos, hogy a markomann háborúk után itt is népességváltás következett be. A feltárt épület-együttes egy központi, hét helyiséges lakóépületből, több kisebb gazdasági épületből és kerítésfal részletekből állt. A főépület két helyiségét fűtötték és több helyen freskó és stukkó maradványok kerültek elő (Fig. 17.1–4). Bejáratánál porticus lehetett. A feltárt terület környezetében még nagyszámú építészeti emlék és épületnyom ismert. Egy oltárkő és oszlopfő szentélyre enged következtetni. Egy helyen sikerült megfogni egy szegélykövekkel ellátott kövezett útrészletet is a kerítésfal bejáratánál. A kiszedett falakon 4. századi kavicsos járósínteket találtak. A telep ugyanis újjáépült a 3. századi pusztulás után és az éremforgalom alapján a 4. század végéig fennállt. A pusztulás idejéhez köthető több gödörbe temetett csontváz.⁷³

Késő római kor (3. század 2. fele – 4. század)

A barbár támadás után a telepek csak lassan, a 3. század utolsó negyedében/végén kezdtek újjáépülni. (Aquincum ekkor, 294-ben lett Valeria provincia katonai vezetőjének, a *dux*nak a székhelye). Innentől a vicusok élete a 4. század utolsó harmadáig folyamatosnak tekinthető, helyenként még az 5. század elejéig is kimutatható. Az érmek alapján virágzott az élet még a század második felében, utolsó negyedében is, miután a limes menti városokból a lakosság egy része a vidéki birtokokra húzódott, távolabb a veszélyeztetett limes szakasztól.

Budaörsön a telep szerkezete a 3. században megváltozik. Ekkor épül ugyanis az egészet középen kettéosztó, észak-déli irányú kövezett út és vele párhuzamosan kerítésfalak, kőépületek, felszíni házak, stb.⁷⁴ (Fig. 14.2). Három kövezett út maradt meg, mindhárom a késő római telep központjában, egymással összekapcsolódva. Nem mindig derékszögben találkoznak, tehát nem egyszerre épültek, de volt olyan periódus, amikor mindet egyszerre használták. Ezt bizonyítja a kőpillérek nyugvó kapu, ami a két nagyobb út kereszteződésében állt (Fig. 18.5). Az útalapozás kisebb-nagyobb kövekből készült, felszínükön sóderes járósínt lehetett. Szélüket egyenes sorba rakott, nagyobb kövek jelzik. Szélességük 4–6 méter között mozog, ami megközelíti egy belső-pannoniai út szélességét. A telepről kifutó szakasz nem maradt meg, pedig minden bizonytalanság nélkül összekapcsolódott az Aquincumba vezető egyik, fő, kereskedelmi útvonallal.

71 MRÁV 2007, 410–413, 418–420: *Septimius Viator, Ulpius Valentinus, Victor, Candidus, Faustus*. (MRT 7, 13/1., 3., 9?, 29. lelőhely).

72 KABA 1983–1984; REDŐ 2012.

73 MIKLÓSITY SZŐKE 2010.

74 A késő római korhoz 326 objektum köthető. A lakóházak többsége már a Severus-kortól kezdve kőépület, a 4. századra pedig a lakosság szinte teljesen behúzódott a kőfalak védelmébe. Földbe mélyített építményeket már csak műhelyként, raktárként használtak. E periódus kőépületeiből csak néhánynak ismerjük az alaprajzát, általában szétszántott falmaradványok őrződtek meg (62 épület). A kövezett utak pontos építési ideje kérdéses, a felszínükön lévő Severus-kori sigillata némelyiknél korábbi keltezés is lehetővé tesz. Valamennyit használták a 4. században. Részletesebben lásd OTTOMÁNYI 2012a, 353–368, 262. kép.

A késő római telep főépülete a kövezett utak kereszteződésében épült. Sóderes járda, illetve terrazzós előtér kapcsolta össze velük. A 3. század második felében épült nagyméretű, álló téglalap alakú, egyharmadnál osztott, díszes kivitelű épület belső terét több oszlop tagolta és porticosus bejáráttal fordult az út felé. A 4. század folyamán átépítik, kibővítik (Fig. 18. 1–4, 6).⁷⁵ Mérete, kivitele és helyzete reprezentatív középületre utal, aminek bővítményei a 4. század vége felé már az egész közösség terményeinek tárolására, feldolgozására szolgáltak. A nyugati félköríves épületsor nagyobb épületeit még használták – az érmeek tanúsága szerint – a 4. század utolsó harmadáig.⁷⁶ Átépítik, kisebb helyiségekre osztják őket. Ebben a késői időszakban gyakori, hogy több család lakik az egykor osztatlan nagy épületekben. A patakparti épületekben is laktak még, bár az egyik, freskós ház fölé már sóderes út került. A telep északi szélén két, fekvő téglalap alakú, kelet-nyugati tájolású épület zárja le a kőépületes sávot. Közük keskeny folyosó vagy utca. Ennek világítását egykor az épület falait díszítő agyagkapu modellel oldották meg (Fig. 15.6). Mérete alapján talán ez is középületként funkcionált.⁷⁷

A vezetőréteg tagjainak (hivatalnokok, katonai vezetők, gazdagabb földbirtokosok) lakóhelyeit jelzik a hagymafejes fibulák és az import terra sigillata chiara (Fig. 19.5).⁷⁸ A kőépítkezés legutolsó periódusa az érmeek alapján a Valentinianus-kor (Fig. 19.1). Ekkor még virágzott a település. Ezeket az érmeeket a század végéig biztosan használták, de új pénz hiányában valószínűleg még az 5. század elején is forgalomban voltak. A telep legkésőbbi érme egy 5. század eleji kisbronz, ami a főépület legutolsó hozzáépítéséből került elő.

Az épületekben és gödrökben lévő köves, téglás, égett pusztulási omladékot a leletanyag többnyire a 4. század végére, néha viszont ennél későbbre, az 5. század elejére keltezi (lásd besimított díszítésű edények; Fig. 19.8). A telep élete tehát kisebb területre összeszorulva, kisebb létszámban, de a 430-as évekig folytatódott (körülbelül 25 objektum). Ezek a rétegtanilag legkésőbbi objektumok (épületekbe ásott gödrök, cölöpvázás építmények, gödrökbe temetett csontvázak) már egy kevert, továbbélő római és újonnan betelepülő barbár lakosság hagyatékának tekinthetők (Fig. 19.2–4, 6).⁷⁹

Pátyon a talajművelés elpusztította a felső rétegeket és csak szétszántott kőomladékokat hagyott meg. Ezek alapján sejthetjük, hol voltak késő római épületek, de összefüggő alaprajzokat már nehéz kimutatni. Formához köthető 12 épület és a rétegtan alapján még körülbelül 20 kőépület maradványa tehető erre a periódusra. A két nagy, Severus-korban épült kőépület mind-egyikében volt későbbi periódus. Ekkor kövezték le a belső udvarokat és az egyiknek a konyhájában kőboltozatos téglakemence is épült (Fig. 11.6–7; Fig. 15.4). Néhány 4. század végi – 5. század eleji lelet (csontfésű, cikádafibula töredék) az épületek közé betelepülő, a rómaiakkal együtt élő barbár népcsoportok jelenlétét bizonyítja. Etnikumuk kevert.⁸⁰ A telep déli végénél, a mai Biatorbágy területén földbe mélyített házak és gödrök is köthetők ehhez az 5. század eleji népességhez. A telep pusztulását jelző, gödörbe temetett/dobált csontvázak mellett polyéder végződésű fülbevalók és csontfésűk is előkerültek (Fig. 19. 7). A teleprészlet kora a hun korszakba is belenyúlhat, hiszen ebből az időből több temetkezés is ismert a vicus környékéről.⁸¹

75 A keleti bővítmény két helyiségét nagy kőlapokkal burkolják, egyikben kőmozsár állt. Gazdasági, konyhai funkciót is betöltő belső udvarok lehettek. Alapterülete körülbelül 700 m², 18 helyiségre oszlik (OTTOMÁNYI 2012a, 30–38, 19–25. kép).

76 A középfolyosós épületben 324 után épül meg a legfelső habarcsos padló és a felmenő vakolt falak. Az épület délkeleti sarka újabb helyiséggel bővül és terrazzo padló kerül két korábbi fal fölé. Legtöbb helyiségében ablaküveget használtak és az ajtónyílások küszöbkövei is ránk maradtak (Fig. 15.1). A nyugati szárnyban kisebb szobákat alakítanak ki, valószínűleg a 4. század második felében (OTTOMÁNYI 2012a, 14–23, 4–5. kép).

77 OTTOMÁNYI 2012a, 56, 42. kép.

78 OTTOMÁNYI 2012a, 269. kép.

79 OTTOMÁNYI 2009; OTTOMÁNYI 2012a, 367–372.

80 OTTOMÁNYI 2001; OTTOMÁNYI 2007a, 193–205.

81 OTTOMÁNYI 2008.

A vicusok jellemzői, szerkezete

A katonai vicusok állandó elemei a lakó és gazdasági épületeken túl a szentélyek, fürdők, *mansio*, *curia*, talán *forum*.⁸² Mindezek közül általában lakó- és gazdasági épületek fordulnak elő a feltárásokon. Budaörsön egy épület tartható középületnek, szentélyek meglétére pedig elsősorban az oltárkövek utalnak mindhárom telepen.

Egyértelmű, hogy a padlófűtéssel és terrazzopadlóval ellátott épületek lakás céljaira szolgáltak. Ugyanakkor nagyon sok esetben laktak az egyszerűbb kivitelű, agyagpadlós, felmenő agyagfalú (kőalapozású), padlófűtéssel nem rendelkező épületekben is. Leginkább a többosztatú épületeket sorolhatjuk ide, az egyhelyiséges, osztatlan kőépületek inkább gazdasági funkciót tölthettek be. Az is gyakori, hogy az épület egyes helyiségeiben laktak, a többi műhelyként, raktárként funkcionált (ld. a középfolyosós vagy a kétharmad résznél osztott típus).⁸³

A katonai vicusoknak rendelkeznie kellett tanácskozó hellyel, *curiával* és esetleg a *canabae*-ban előforduló *forummal* is. Bár csak szórványos adatok vannak arra, hogy ilyen hivatalnoki testületet (*magister*, *decurio*, *curialis*) feltételezhetünk egy vidéki, civil vicusban is, de a vicus közös ügyeit (például oltárállítás, bíraskodás stb.) intézni kellett valahol, így hát középületre itt is szükség volt. Elsősorban Budaörsön, ahonnan esetleg a *pagus* irányítása is történt.⁸⁴

Budaörsön egyetlen egy nagy épület tölthetett be közéleti funkciót.⁸⁵ Ez pedig a három oldalról kövezett úttal körülvett, 3–4. századi főépület (L/263. obj.). Volt kövezett udvara, freskós, oszlopos nagy helyisége, *porticosus* bejárata, majd később a déli út felé nyitott, pilléres, terrazzós nagy szabad tere. Ez utóbbi piactér funkciót is betöltő *forum* része is lehetett. A kora római településen, a nyugati épületsor egyik épületében található tanácskozóteremként használható nagyobb, freskóval díszített helyiség (Fig. 10.3), terrazzopadló viszont nem maradt ránk. Ezen időszak bennszülött származású vezetői még nem emelkedtek ki olyan gazdagon felszerelt és díszített házakkal a többiek közül, mint a 3. században. Esetleg a vicus irányítása is még Aquincumból történt, és nem volt szükség középületre. *Forumként*, piactérként szolgálhatott a 2–3. században a nyugati félköríves házsor sóderes felületű belső tere, például Arrabona vicusának központjában van ilyen tér a Hadrianus-kortól.⁸⁶ A Birodalom nyugati részén, a germaniai és raetiai katonai vicusokban is megfigyeltek hasonló tereket, amelyeket Sommer piactérnek határozott meg.⁸⁷

Vidéki telepeken, vicusokban, villákban szentélyeket ritkán lehet beazonosítani. Az oltárkövek többnyire másodlagosan beépítve, illetve egy-egy árok vagy gödör későbbi feltöltéséből kerülnek elő. Budaörsön több istennek is állítottak oltárkövet, tehát valahol a vicusban szentélyük is állhatott.⁸⁸ Mint a *pagus Herculus* vezető vicusának, hivatalból is kellett, hogy legyen szentélye a főistennek, Iuppiternek, továbbá a *pagus*nak nevet adó Herculesnek. Iuppiternek *Aurelius Setanus* lovaskatona állított oltárt, Herculesnek pedig *M. Antonius Victorinus*, Aquincum *colonia duumvirje*. Ugyanő, feleségével együtt Terra Maternek is szentelt oltárt (Fig. 16. 4, 7; Fig. 1. 1–2). A vicus és *pagus* nevét megőrző oltárkö alapján a Terra

82 Kovács 1999, 153–156.

83 BÍRÓ 1974, Fig.11–12; OTTOMÁNYI 2012a, 89–96.

84 Kovács 1999, 118; Összefoglalóan irodalommal együtt: OTTOMÁNYI 2007a, 213; A pannoniai vicusok ill. *pagusok* vezető tisztségviselőinek fellépése eddig csak kultuszcselmények esetében igazolt (MRÁV – OTTOMÁNYI 2005, 81–82).

85 OTTOMÁNYI 2012a, 97.

86 BÍRÓ 2009, 59.

87 SOMMER 2002, 444.

88 OTTOMÁNYI 2012a, 96; MRÁV 2014, 79–95.

Mater szentély is a budaörsi *vicus* központjában állt. Terra Mater mint az anyaföld megszemélyesítője, a földművelés patrónusa és az egész Római Birodalom földjének védő istennője, jelentős szerepet tölthetett be a *vicus* vallási életében. Szentélyépületet nem tudunk kötni ezekhez az oltárkövekhez.⁸⁹ Budaörsön, nem a *vicus* feltárt részén, hanem távolabb, a Szőlő-hegyen, egy Mithras-szentélyről is van tudomásunk, amelyet két testvér (*M. Aur. Fronto* és *Frontinianus*) alapított. Ugyaninnen egy *Silvanus* oltár töredéke is előkerült, így elképzelhető, hogy a magaslaton (a település szent hegyén?) több istenség kultuszát is ápolták (*Fig. 16.8, 10*). Budaörs és Budakeszi határán, a Csiki-erdőben 2009-ben került elő egy Libernek és Liberának szentelt oltárkő, amelyet a legio II adiutrix katonája (*Aurelius Valens*) állított.⁹⁰ Környékén semmilyen épületmaradvány, szentély nem maradt meg. Lehetséges, hogy nem a *vicushoz*, hanem valamelyik budakeszi villához köthető.

Pátyon is kerültek elő oltárkövek, de nem a feltárt település területén. A főistennek, Iuppiternek szentelt, 1865-ből származó oltár közelebbi lelőhelye Pátyon belül nem ismert. A Nympháknak állított oltár a forrásszentélynél került elő (*Fig. 3.1; Fig. 16.6*). Két másik töredék, ahol az isten neve hiányzik, ugyancsak ismeretlen lelőhelyű.⁹¹ A biatorbágyi szentélyre utaló szórvány oltárkő felirata már nem olvasható.⁹²

A telep szerkezete⁹³

Mindhárom jelenleg ismertetett *vicus* patak mentén hosszan elnyúló település. Budaörs és Biatorbágy a Hosszúréti-patak, Páty pedig a Fűzes-patak partján található. Hosszúságuk változó (több száz méter),⁹⁴ szélességük körülbelül 250 méter. Házaik inkább a vízparthoz, nem pedig utakhoz lettek tájolva. Bár belső kövezett útrészlet mind a három telepen előkerült, de hozzá tájolt kőépületek csak Budaörsön voltak.

Budaörsön már a legkorábbi periódustól kezdve megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek a *vicuson* belül. Egyrészt elkülönül a telep sűrűbben lakott, kőépületes patakparti sávja, az északi, inkább tároló vermekkel, agyagnyerő gödrökkel, kemencékkel, műhelyekkel rendelkező „gazdasági, ipari” negyedről. Házsorok, ha nem is az egész telepen, de annak déli felében már a telep 1. századi földbe mélyített házainál megtalálhatók (*Fig. 20.1*).⁹⁵ Másol ki-sebb házcsoportok alakulnak ki, körülöttük gödrök, gazdasági objektumok. Az ún. háztartási egységeken belül néha meg lehet figyelni, hogy a lakóházhoz más típusú gazdasági rendeltetésű objektum (felszíni cölöpszerkezetes terménytároló vagy kemencés műhely) csatlakozik.

A kőépítkezésen belül szabályosság a telep nyugati felében létrejövő félköríves házsornál figyelhető meg, már a 2. század első felétől. Ez a házsor a telep fennállásának végéig lakott, sőt keleti felében újabb házakkal bővül. Kérdés, mi lehetett a középső üres részen? Kereskedelmi *forum*, szentély vagy csak egyszerűen sóderrel borított tér? A 4. században már szemétdödröket ástak a korábban kavicsos felületű térbe.

89 Talán szentélynek tartható egy kis oszlopos, négyszögletes építmény, a félköríves épületsor belsejében (OTTOMÁNYI 2012a, 49. kép).

90 BORHY – BARTUS – STIBRÁNYI 2013; MRÁV 2014, 85–92.

91 MRÁV 2007, 409–412.

92 Az oltárkő feliratát kitörölték, az ásató közlése szerint az első betű „I” volt, ami esetleg a IOM felirat részlete lehetett.

93 A feltárt területek nagysága már lehetővé teszi a telepek szerkezetének és objektumtípusainak összehasonlítását: Budaörs: 19 hektár, Páty: 9 hektár, Biatorbágy: 6,5 hektár. Részletesebben lásd OTTOMÁNYI 2012a, 102, 144–150.

94 Pátyon a felszíni leletek alapján körülbelül 2 km hosszúságú a *vicus* beépített, központi része. Biatorbágyon a kora római település mintegy 800 méter hosszan kísérte a patakpartot. Budaörsön a feltárt terület hossza 460 méter, de sem keleti, sem nyugati irányban nem zárult le.

95 OTTOMÁNYI 2012a, 115. kép.

A 3. században kiépülnek a kövezett utak, és a késő római telep főépülete is szabályosan az észak-déli irányú főút és a patakkaal párhuzamos kövezett út kereszteződésébe épült. Mindkét út mellett további falak és épületek figyelhetők meg. Minden bizonnyal a település egyik leggazdagabb része a patakparti, mára már nagyrészt elpusztult sáv lehetett. Itt apszisos, freskós, terrazzós kőépületrészletek kerültek elő. A kövezett főút egészen a patakig lefutott. A kőépületes részt északon egy hosszú kelet-nyugati irányú árok, illetve egy hasonló tájolású épületsor zárja le. Nyugaton egy oszlopos kerítésfal határolta az épületeket a kora római korban. Talán az egész telepet határoló kerítésfal vagy árok maradványaként értelmezhetők az északi rész kutatóárkaiban jelentkező üres, dupla árokrészletek, illetve a szélesebb, hosszasan elnyúló, köves, téglás törmelékrétegek. Belső tagolásra szolgáló kerítésfalak és rövidebb árokszakaszok is megfigyelhetők a telep belsejében (Fig. 21).

A gazdasági jellegű építmények a *vicus* északi szélén helyezkednek el. Ipari negyednek is nevezhetnénk, de nem teljesen egyértelmű a helyzet. Csak azt állapíthatjuk meg, hogy a település északi sávjában jóval több a gazdasági, mint a lakóobjektum. Ez a tendencia már az 1–2. századra is jellemző, de a késő római korban figyelhető meg leginkább (Fig. 20.2). Természetesen az északi részen is van néhány kőépület, illetve lakógödör, mint ahogy a déli részen is vannak bőségesen tároló vermek és egy-két kút is.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogyha insulákba rendezett utcasorok nem is, de házsorok, házcsoportok, lakó és melléképület együttesek, egységes terv szerint kialakított kőépületek, kövezett útvonalak és ezekre tájolt lakóházak megtalálhatók a budaörsi *vicus*ban, a telep életének mind a négy évszázadában. Védművek Budaörsön nincsenek, de ez a katonai *vicus*ra sem jellemző. A *vicus*ok egyik ismérve, hogy nem rendelkeznek a falak védelmével.⁹⁶

Pátyon, miután a településnek jóval kisebb része lett feltárva és az sem összefüggően, a telep szerkezetéről jóval kevesebbet mondhatunk (Fig. 22.1). Budaörshöz hasonlóan a telep patakparti és a temető felőli széle lett lehatárolva, a másik két irányban, párhuzamosan a patakparttal még folytatódott. Itt annyival vagyunk jobb helyzetben, hogy a terepbejárás adatai kirajzolják a telep feltételezett hosszát. A kerítésfal úgy tűnik elválasztotta a telepet a temetőtől, de az északi oldalon a telep közepén fut, tehát csak egyes részeket kerített körbe (Fig. 22.2). Belső tagolásként kisebb kerítésfal részletek és árkok is megfigyelhetők. A telepen belül többféle út található, széles kövezett és keskenyebb sóderes útszakaszok egyaránt kerültek elő. A kövezett út Budaörshöz hasonlóan a dombtetőn lévő temetőtől futott lefelé a patakig, bár egyik helyen sem sikerült feltárni az egész hosszát. Itt is a patakpartot kísérik a nagyobb kőépületek, de van egy nagy épület a dombtetőhöz közel is. A feltárt területen a két nagyobb épület mellett körülbelül 30 helyen figyelhető meg kőépület nyoma.⁹⁷ Tehát ez a telep sem sorolható az egy központi főépülettel és azt körbevevő kisebb gazdasági épületekkel rendelkező villák sorába. Egyértelműen *vicus* volt, még ha feliratos bizonyíték nem is maradt fenn róla.⁹⁸ Házsorokat is találunk, bár csak kisebb részletekben és itt is a telep szélét övezik a tároló vermek nyugaton.

Biatorbágyon a kora római bennszülött telep a másik két *vicus*hoz hasonlóan a patakpartot kíséri több száz méter hosszan és körülbelül 250 m szélességben (Fig. 3. 2). A feltárt 2–3. századi

⁹⁶ Kovács 1999, 156.

⁹⁷ Körülbelül 65 fal, falkiszedés illetve kőomladék, amelyekből csak ritkán rajzolódik ki az épület körvonala (OTTOMÁNYI 2007a, 220–224, táblázat). A terepbejárás adatai alapján az eddig fel nem tárt területen még több, nagyobb kőépület is várható.

⁹⁸ OTTOMÁNYI 2007a, 209.

kőépítkezései rész ugyanakkor nagyon hasonlít egy villagazdasághoz, amelyben egy főépületet vesznek körbe a kisebb gazdasági épületek. A hét helyiséges központi épülettől északra körülbelül 200 méterre még egy nagyobb épület részlete, illetve körülbelül 500 méterre egy további kőépület nyomai rajzolódtak ki.⁹⁹ A területen összesen körülbelül 50 fal, falkiszedés és alapozásnyom volt megfigyelhető, tehát mindenképpen nagyobb lehetett, mint egy villagazdaság. Talán itt nem a *vicus* központi részét, hanem az egyik hozzá tartozó villagazdaság épületeit sikerült feltárni. A szentély helye a településen belül ismeretlen, szórványként előkerült oltárkö és oszlopfő töredékek utalnak a meglétére. Kövezett útrészlet és kerítésfalak itt is megfigyelhetők, azonban ennek a *vicus*nak a szerkezete alapvetően eltér a másik két ismertetett településtől. Az egész területet behálózó derékszögű kerítésfalak és árokrendszerek az ásató szerint a római kori *centuriatio* maradványai, tehát elképzelhető, hogy a település a Flavius-korban veterán telepítésként jött létre,¹⁰⁰ esetleg egy korábbi kisebb, késő kelta telep helyén, vagy folytatásaként. A villaépület tájolásával megegyező árokrendszerek ugyanakkor szolgálhattak a *vicus* belső tagolására is.

Az egyes *vicus*ok szerkezete nyilvánvalóan nem lehetett mindenütt egyforma. A kialakulás módja, a földrajzi körülmények, a *vicus* nagysága és funkciója is szerepet játszhat benne.¹⁰¹ A katonai tábor melletti *vicus*okhoz sem érdemes hasonlítani, mivel azok általában a táborból kivezető utakhoz tájolt, szabályos utcákat alkotó épületekből álló telepek.¹⁰² A civil, vidéki településektől, amelyek többnyire egy bennszülött faluból kifejlődve lettek római *vicussá*, nem várható el ilyen szabályosság. A fent ismertetett három *vicus* alapján azonban kijelenthetjük, hogy szabályszerűségek mind a földbe mélyített házaknál, mind a kőépítkezéseknél megfigyelhetők, belső tagolásra szolgáló utak, kerítések, árkok e vidéki *vicus*okban is találhatóak.

Gazdasági élet:¹⁰³

Pannoniában a vidéki telepek, villák és *vicus*ok funkciója elsősorban gazdasági jellegű volt. Fő megélhetési forrásuk a földművelés és állattenyésztés. Régészeti a vasszerszámokon keresztül lehet leginkább a település gazdasági tevékenységére következtetni (Fig. 24.4, 6).¹⁰⁴ Szántóföldi művelésre utalnak a sarlók és ösztökék. A szőlőmetsző és ágvágo kések, valamint kapa alapján szőlő- és gyümölcsstermesztés is folyt a telepeken. A gabonatermesztéshez kapcsolódnak az őrlőkövek, amelyek földbe mélyített házakból, gödrökből és kőépületekből egyaránt előkerülnek. Ezek a már kelta lakosság által is használt kétrészes, forgatható kézi malmok használatban voltak egészen a késő római korig (Fig. 24.9). A háziipar meglétét az őrlőköveken túl szövőszéknehezékek, orsógombok és egyéb csont, kő illetve vasszerszámok bizonyítják (Fig. 24.7–8). A megőrzött gabonából a házak sarkában vagy a házak mellett lévő, szabadtéri sütő kemencékben készült a kenyér. Néha csak az átégett paticsfolt mutatja e kemencék helyét, ritka a jól megépített kőkemence. Koruk az 1–4. századig terjed, hiszen kenyér sütni mindig kellett (Fig. 23.4, 7–8).¹⁰⁵

99 Az ásató, Miklósity Szőke Mihály szíves szóbeli közlése.

100 MIKLÓSITY SZŐKE 2009, 152; MIKLÓSITY SZŐKE 2012, 223.

101 Például a noricum Flavia Solva környékén lévő két *vicus* közül Gleisdorf tipikus út menti település (Strassensiedlung), az út két oldalán fekvő és úthoz tájolt házsorokkal. A másik *vicus* (Kalsdorf) pedig inkább városias elrendezést mutat, parcellázott, egyik oldalán kerítésfallal és úttal határolt település (LOHNER 1999).

102 KOVÁCS 1999, 149; BÍRÓ 2009, 56, stb.

103 Jelen tanulmányban elsősorban a *vicus*ok épületeiről, szerkezetéről, kormeghatározásáról volt szó, holott nagyon érdekes lenne a leletek alapján kirajzolódó gazdasági életet, a helyi kerámiagyártást, az egyre romanizálódó életmódot is nyomon követni, de ezt itt hely hiányában csak összefoglaló jelleggel érintettem.

104 Lásd részletesebben RUPNIK 2012.

105 OTTOMÁNYI 2007a, 206–209; 2012a, 375–380.

A fazekas kemencék a helyi kerámiagyártás bizonyítékai. Mind Pátyon, mind Budaörsön kerültek elő fazekas kemencék, elsősorban a római kor első két évszázadából.¹⁰⁶ A legegyszerűbb gödörben való égetéstől, a kelta hagyományú, kétosztatú kemencéken át a már fejlettebb, négyszögletes kemencékig sokféle változat előfordul (Fig. 23.1–3, 5–6).¹⁰⁷ A fémművességre utaló vassalakok a budaörsi telep életének elejéhez és a végéhez köthető műhelyekből, gödörökből származnak.¹⁰⁸ Egy nyeles vaskanál a bronz vagy ólomöntés kelléke volt. Pátyon a fémművességet a salakos műhelyeken túl egy félkész bronzcsat jelzi.¹⁰⁹ Félkész csonttárgyak illetve a csontmegmunkálás során lehullott szarv és agancstörödékek a késő kelta illetve az 1–2. század fordulójára keltezhető objektumokból származnak Budaörsön.¹¹⁰

A limes hátszágában lévő, 5–10 km-es körzeten belül található vidéki telepeknél, mind az 1–2. századi bennszülött telepek, mind a későbbi villák, vicusok esetében felmerül a katonaság ellátásának szerepe.¹¹¹ Ez főleg a mezőgazdasági termelésre vonatkozik. Budaörs, lévén mindössze 6 km-re Albertfalva és Campona táborától, 9–12 km-re az aquincumi *ala* és *legio* táboroktól, beleesik ebbe a körbe. Közvetlen bizonyítékot erre az ellátó funkcióra nem találunk. Esetleg csak az a 4. századi bélyeges téglá töredék említhető meg (*legio II adiutrix*) mely egy szemétdögörből került elő a telep északi részén. Polgári építkezéshez a katonaság nem szállított építőanyagot, de egyes emberek kaphattak a katonaságtól téglát különböző szolgáltatásokért pl. gabonaszállítás stb. cserébe. A késői időszak nagyméretű tároló edényei, kétfülű korsói is alátámasztják a még virágzó mezőgazdasági termelést a 4. századi telepen.¹¹²

A település lakóinak romanizáltsági fokát jelzik a római étkezési kultúrára jellemző dörzstálak és a római díszedények, a terra sigillaták egyre növekvő mennyisége. Életmódjukra és az írásbeliségére utalnak a bronz és vas írószerszámok, mécsesek, lámpafüggesztők, a vas gerytyartató, mérleg súlyok, ládika tartozékok, stb. (Fig. 24.1–3, 5). A hétköznapi szórakozás maradványai a csont dobókockák, kerek zsetonok, gyerekjátékként használható csonttárgyak, agyag és fémkorongok, stb. A viseleti tárgyak, ékszerek (Fig. 16.2), tükrök, orvosi és kozmetikai eszközök mind a telep lakóinak életét tükröző apróságok, amelyek a kerámia, bronz¹¹³ és üvegedények maradványaival együtt kirajzolják egy több évszázadon keresztül lakott település mindennapjait.

Temető

Pátyon és Budaörsön a vicushoz tartozó temető is előkerült a telep feltárásával párhuzamosan. Mind a két helyen a patakparti telephez képest a dombtetőn, körülbelül 50 méterre a település szélétől kezdődött. Budaörsön egy összefüggő egységet alkot, amelyet három oldalról sikerült lehatárolni (Fig. 4). Budapest irányába a folytatása már elpusztult, csak egy 1970-es évekbeli leletmentés hamvasztásos sírjai jelzik, hogy túlnyúlt a legutóbb feltárt területen.¹¹⁴

106 OTTOMÁNYI 2012a, 154–165: a 2–3. században főleg Aquincumból szereztek be az edényeket. Csak a telep életének elején és valószínűleg a végén gyártották helyben a termékeket, bár a 4. századból nem maradtak ránk fazekas kemencék. Elhelyezkedésük többnyire a telep északi szélén, a vicus ipari negyedében.

107 Budaörsön a telep más részéről előkerült rontott edénytörödékek és az összeolvadt, kora római ólommáz is helyi gyártásra utal.

108 OTTOMÁNYI 2012a, 114. kép. A fémművességben használt vasszerszámok, kalapács, ár, lyukasztó, gyaluvas is a helyi gyártás bizonyítékai.

109 OTTOMÁNYI 2007a, 154. kép 9.

110 OTTOMÁNYI 2012a, 277–278, 221. kép.

111 SZŐNYI 2005, 407; KOCZTUR 1985, 81; KOVÁCS 1999, 157–163.

112 OTTOMÁNYI 2012a, 380, 80. kép 6.

113 SEY 2012.

114 MRT 7, 5/10. lh; OTTOMÁNYI – MESTER – MRÁV 2005, 38–55; OTTOMÁNYI 2014a, 52–78.

Pátyon, avar és Árpád-kori temető közzé ékelődve, több kisebb sírcsoportból állt és ezek folyamatosan kísérik a telepet, hosszában a patak mentén. Három oldalát itt is lehatároltuk, de északra, Páty felé kérdéses meddig tart (Fig. 22.1).¹¹⁵ Biatorbágyon a telep feltárása nem érintette a temetőt, ellenben a patak másik partján 2004-ben, avar sírokkal keveredve előkerült egy római temetőrészlet (binnen egy esetleges halomsír bronzedény készletével),¹¹⁶ sőt talán ide tartozik a budaörsi Metro áruház építésekor talált kocsisír és a közelében feltételezett halomsír is, az autópálya alatt (Fig. 2.2).¹¹⁷

Összefoglalás

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a három, egymástól közel azonos távolságban (6 km) fekvő *vicus* helyzete (út és patak mellett), kora és fejlődési fázisai nagyon hasonlóak. Mindháromnál kimutathatóak kelta előzmények és fejlődésük töretlen volt az 1. század folyamán. A kőépítkezés már korán, a 2. század első harmadában Hadrianus uralkodása alatt megindult. A markomann háborúk idején elpusztultak és a Severus-kori újjáépítés során nem egy villagazdaság jött létre a bennszülött telep helyén, hanem a korábbi *vicus* folytatódott kiteljesedve és megerősödve. A 250-es években bekövetkező barbár támadást elrejtett éremleletek jelzik (Biatorbágy és Budaörs), majd újraindult a telep élete legkésőbb a 3. század utolsó harmadában és töretlenül fejlődött a 4. század végéig. A telepek pusztulásának végét gödörbe temetett halottak, és egyéb 5. század elejére keltezhető leletek (csontfésű, besimított kerámia, stb.) jelzik. Lakosságukban – a feliratos kövek és az ékszerek alapján – mind a bennszülött vezetőréteg, mind a veteránok megtalálhatóak a kora római időszakban, sőt a Birodalom nyugati feléből jött idegen elemek is kimutathatóak. A markomann háborúk után a feliratok az aquincumi városi tisztségviselők és katonák vezető szerepét tükrözik. Az 5. század elején már idegen, valószínűleg germán elemek is megjelennek a továbbélő római lakossággal keveredve.

A *vicus*okra jellemző szerkezeti sajátosságok, például belső kövezett utak, kerítésfalak mind a három telepnél jelentkeztek. Szentélyeket is mind a három telepen feltételezhetünk, de középület már csak Budaörsön került elő. Mind építkezési kultúrájukban, szerkezetükben és lakosságuk összetételében túllépnek a kőépítkezés nélküli falvakon, ugyanakkor sem nagyságukban, sem jogállásukban nem érik el a városok színvonalát, villáknak pedig egyértelműen nem tarthatók.¹¹⁸ A három telep közül leggazdagabb a *pagus Herculus* központi *vicusa*, Budörs volt. A Budaörs, Kamaraerdei-dűlőben feltárt, több mint négy évszázadon át lakott *vicus Teuto(...)* néven azonosítható római település újabb bizonyíték a rómaiak által létrehozott területi, adminisztratív egységek, a *pagus* és *vicus* meglétére Pannoniában.¹¹⁹

115 MARÓTI 2001; OTTOMÁNYI 2012b.

116 MARÓTI – REPISZKY 2008.

117 MRT 7, 36/22. lh; MRÁV 2014, 118.

118 Legkevesebbet a biatorbágyi településről tudunk. Egyrészt itt volt legkisebb a feltárt terület, másrészt az ásatás jelenleg publikálatlan, így a következtetések e telep esetében még változhatnak.

119 A pátyi telep térképeit Viemann Zsolt, a budaörsi telep térképeit Érdi Benedek készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

Irodalom

- ALFÖLDY, G. 1959: Municipális középirtokok Aquincum környékén. *Antik Tanulmányok* 6, 19–29.
- BESZÉDES, J. 2010: Újabb koracsászárkori teleprészlet Lágymányoson. *Aquincumi Füzetek* 16, 113–115.
- BÍRÓ, M. 1974: Roman Villas in Pannonia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26, 23–57.
- BÍRÓ, SZ. 2007: A Sokoró vidéke a római korban. In: BÍRÓ, SZ. (ed.): *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Győr, 17–33.
- BÍRÓ, SZ. 2009: Neue Angaben zum vicus von Arrabona. In: BÍRÓ, SZ. (ed.): *Ex officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 49–61.
- BORHY, L. – BARTUS, D. – STIBRÁNYI, M. 2012: Two Altars —two Aurelii Valentis. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 48, 133–140.
- BUDAI BALOGH, T. 2009: Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römerzeitlichen Geschichte der eingetieften Wohnhäuser. In: BÍRÓ, SZ. (ed.): *Ex officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 77–110.
- GABLER, D. 1993–1994: A Balatontól északra lévő terület római kori településtörténetének néhány kérdése. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20, 149–155.
- GABLER, D. 2003: Falusi jellegű telepek Pannoniában. In: VISY, ZS. (ed.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 241–243.
- GABLER, D. 2005: Augusteische Sigillaten in Budaörs. Italischer Import in der vorrömischen Zeit im pannonischen Raum. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 56, 133–175.
- GABLER, D. 2012: A budaörsi terra sigillaták. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 409–453.
- HANEL, N. – SCHUCANY, C. (eds.) 1999: *Colonia — municipium — vicus, Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien*. British Archaeological Reports. International Series 783. Oxford.
- HÁRSHEGYI, P. 2008: Római kori településrészeszlet feltárása Budaörs határában. *Aquincumi Füzetek* 14, 158–164.
- HENSEN, A. 1999: Der römische vicus von Wiesloch (Rhein-Neckar-Kreis). In: HANEL, N. – SCHUCANY, C. (eds.): *Colonia — municipium — vicus, Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien*. British Archaeological Reports. International Series 783. Oxford, 83–93.
- KABA, M. 1983–1984: III. századi éremlelet Budaörsről. *Numizmatikai Közlemények* 82–83, 7–17.
- KOCZTUR, É. 1985: Adalékok Solymár római kori történetéhez. *Folia Archaeologica* 36, 75–83.
- KOVÁCS, P. 1997–1998: Civitas eraviscorum. *Antaeus* 24, 278–295.
- KOVÁCS, P. 1999: *Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén*. Studia Classica (Ser. Hist. I.) PPKE BTK, Piliscsaba.
- KOVÁCS, P. 2002a: New Roman Inscriptions from Szigetszentmiklós. *Specimina Nova*, 71–76.
- KOVÁCS, P. 2002b: Oppidum Scarbantia Julia. *Antik Tanulmányok* XLVI, 147–191.
- KOVÁCS, P. 2008: Ager Aquincensis (CIL III. Praefationes). In: KOVÁCS, P. – FEHÉR, B. (eds.): *Studia Epigraphica Pannonica 1*. Budapest, 55–59.

- KOVÁCS, P. 2013: Territoria, Pagi and Vici in Pannonia. In: ECK, W. – FEHÉR, B. – KOVÁCS, P. (eds.): *Studia Epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. Bonn, 131–154.
- LOHNER, U. 1999: Zivile vicus im Umfeld von Flavia Solva. In: HANEL, N. – SCHUCANY, C. (eds.): *Colonia – municipium – vicus, Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien*. British Archaeological Reports. International Series 783. Oxford, 29–41.
- MAGYAR, Zs. 2014: Research in a late La Tène – early Roman settlement at Bataaszék, Körtvélyesdűlő. The early Roman period. In: BÍRÓ, Sz. (ed.): *Dörfliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donaauraum*. Győr.
- MARÓTI, É. 2001: Páty (Terminál Rt). In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998. Archaeological Investigation in Hungary 1998*. Budapest 2001, 161.
- MARÓTI, É.– REPISZKY, T. 2008: Bronzedények a biatorbágyi római temetőből (Budapark). In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében (Perspectives on the Past. Major Excavations in County Pest)*. Szentendre, 62–63.
- MARÓTI, É. – MRÁV, Zs. 2004: Kiadatlan római kori köemlékek Pest megyéből. I. Feliratos köemlékek. *Studia Comitatusia* 28, 249–253.
- MERCZI, M. 2012: A Budaörs, Kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 473–528.
- MIKLÓSITY SZŐKE, M. 2009: Biatorbágy, Kukorica-dűlő. In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008. Archaeological Investigation in Hungary 2008*. Budapest 2009, 152–153.
- MIKLÓSITY SZŐKE, M. 2010: Biatorbágy – Kukorica-dűlő (Pest megye, Tópark Irodapark építését megelőző régészeti kutatások). In: KVASSAY, J. (ed.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól*. Budapest, 62–64.
- MIKLÓSITY SZŐKE, M. 2012: Római kori pecsételt kerámia Biatorbágy–Kukorica-dűlő lelőhelyről. In: KVASSAY, J. (ed.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2009. évi feltárásairól*. Budapest, 223–251.
- MRÁV, Zs. 2006: Paradeschild, Ringknaufschwert und Lanzen aus einem römerzeitlichen Wagengrab in Budaörs. Die Waffengräber der lokalen Elite in Pannonien. *Archaeologiai Értesítő* 131, 33–73.
- MRÁV, Zs. 2007: Római kori feliratok és faragott köemlékek Pátyról. *Studia Comitatusia* 30, 403–423.
- MRÁV, Zs. 2010: Féمبرakással díszített kora császárkori phaleracsüngő Biatorbágyról (Pest megye, Magyarország). In: KVASSAY, J. (ed.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól*. Budapest, 139–161.
- MRÁV, Zs. 2012: Kora császárkori militaria a Budaörs–Kamaraerdei-dűlői vicus területéről. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 583–612.
- MRÁV, Zs. 2014: Római feliratok és faragott köemlékek Budaörsről. A kocsuiút végállomása: a túlvilág. In: OTTOMÁNYI, K. – MRÁV, Zs. – FILIPSZKY, I. – MESTER, E.: *Antik gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek fényében* (2nd ed.). Budaörs, 79–137.
- MRÁV, Zs. – OTTOMÁNYI, K. 2004: DE(I) FU(N)C(TUS) EXP(EDITIONE) GERM(ANICA) LAURI(ACO) MORTE SUA. Egy Caracalla alamann expedíciója során elhunyt katona szarkofágja Budaörsről. *Specimina Nova* 18, 49–98.
- MRÁV, Zs. – OTTOMÁNYI, K. 2005: A Pag(us) Herc(ulius) és vicusainak Terra Mater oltára Budaörsről. *Specimina Nova* 19, 71–118.
- MRÁV, Zs. – SZABÓ, Á. 2012: Új adatok Aquincum Severus-kori városi elitjéhez. M. Antonius Victorinus Aquincumban és Budaörsön. In: KOVÁCS, P. – FEHÉR, B. (eds.): *Studia Epigraphica Pannonica. Vol. IV. TITE Könyvek 2. (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület)*. Budapest, 120–140.

- MRT 7.: TORMA, I. (ed.): *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A budai és szentendrei járás*. Budapest 1986.
- OTTOMÁNYI, K. 2001: Hunkori sírok a pátyi temetőben. *Archaeologiai Értesítő* 126, 35–74.
- OTTOMÁNYI, K. 2005: Die spätlaténezeitliche–römische Siedlung von Budaörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 56, 67–132.
- OTTOMÁNYI, K. 2007a: A pátyi római telep újabb kutatási eredményei. *Studia Comitatus* 30, 7–238.
- OTTOMÁNYI, K. 2007b: A római kor emlékei Pest megyében (öslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok). In: TORMA, I. – FANCSALSZKY, G. (eds.): *Pest megye monográfiája I/1. A kezdetektől a Honfoglalásig*. Budapest, 249–341.
- OTTOMÁNYI, K. 2008: Késő római – kora népvándorlás kori település részlet Biatorbágyról. *Archaeologiai Értesítő* 133, 133–197.
- OTTOMÁNYI, K. 2009: Eingeläutete Gefäße aus der letzten Periode der Siedlung von Budaörs. In: BÍRÓ, Sz.(ed.): *Ex officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 411–442.
- OTTOMÁNYI, K. 2010: Biatorbágy, Káposztás-dűlő. In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009. Archaeological Investigation in Hungary 2009*. Budapest 2010, 149–150.
- OTTOMÁNYI, K. 2012a: Római vicus Budaörsön. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 9–407.
- OTTOMÁNYI, K. 2012b: Késő római sírcsoportok a pátyi temetőben. *Archaeologia, Altum Castrum – online magazin*. 1–16. (A Fiatalkorú Római koros régészek VI. konferenciájának előadásai). <http://archeologia.hu/keso-romai-sircsoportok-a-patyi-temetoben>
- OTTOMÁNYI, K. 2014a: A budaörsi település periódusai. Kőépítkezés a Kamarerdőben feltárt római telep. Sírformák a budaörsi római temetőben. In: OTTOMÁNYI, K. – MRÁV, Zs. – FILIPSZKY, I. – MESTER, E.: *Antik gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek tükrében*. (2nd ed.). Budaörs, 9–78.
- OTTOMÁNYI, K. 2014b: In den Boden eingetiefte Häuser vicus von Budaörs. In: BÍRÓ, Sz. (ed.): *Dörfliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Győr.
- OTTOMÁNYI, K. – GABLER, D. 1985: Római telepek Herceghalom és Páty határában. (A pátyi terra sigillata). *Studia Comitatus* 17, 185–272.
- OTTOMÁNYI, K. – MESTER, E. – MRÁV, Zs. 2005: *Antik Gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek fényében*. Budaörs.
- PÓCZY, K. 2004: *Aquincum. Budapest római kori történelmi városmagja*. Budapest.
- PROHÁSZKA, P. 2007: Páty régészeti és numizmatikai emlékei Várady József levelei tükrében. *Studia Comitatus*, 30, 424–439.
- RAJNA, A. – KOVÁCS, Á. 2010: Törökbálint, Tópark (Kukorica-dűlő). In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009. Archaeological Investigation in Hungary 2009*. Budapest 2010, 375.
- REDŐ, F. 2012: Újabb híradás a biatorbágyi kincsletről. *Magyar régészet (on-line magazin)* 2012, 1–4.
- REMÉNYI, L. – TÓTH, A. 2004: Őskori telepek, római kori árokrendszer, avar sírok Biatorbágy–Hosszúrétek lelőhelyen. *Aquincumi Füzetek* 10, 160–167.
- REPISZKY, T. 2004: Biatorbágy, Káposztás-dűlő. In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003. Archaeological Investigation in Hungary 2003*. Budapest 2004, 166.

- REPISZKY, T. 2005: Páty, Alsó–Hegy-alja. In: KISFALUDI, J. (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004. Archaeological Investigation in Hungary 2004*. Budapest 2005, 265.
- RUPNIK, L. 2012: Római kori vastárgyak Budaörs 2. lelőhelyről. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 553–583.
- SEY, N. 2012: Római kori bronztárgyak Budaörs 2.lh. feltárt településének területéről. In: OTTOMÁNYI, K. (ed.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Budapest, 613–643.
- SOMMER, C. S. 2002: Recent developments in south-west Germany (eastern Germania Superior – western Raetia). In: FREEMAN, PH. – BENNETT, J. – FIEMA, ZB. T. – HOFFMANN, B. (eds.): *Limes XVII. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000)*. British Archaeological Reports. International Series 1084. Oxford.
- SZIRMAI, K. 1984: Beszámoló a budatétényi római telep feltárásáról II. rész (1974–1977). *Budapest Régiségei* 26, 153–182.
- SZŐNYI, E. 1996: Römerzeitliche Altansässigensiedlung von Ménfőcsanak (Umgebung von Győr). *Arheološki Vestnik* 47, 249–256.
- SZŐNYI, E. 2005: Landwirtschaftliche Siedlungen hinter dem Limes. *Balácai Közlemények* 9, 401–412.
- SZŐNYI, E. 2008: Házak Mursella municipiumban. *Arrabona* 46/2, 35–47.
- TARPIN, M. 1999: Colonia, municipium, vicus: Institutionen und Stadtformen. In: HANEL, N. – SCHUCANY, C. (eds.): *Colonia – municipium – vicus, Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien*. British Archaeological Reports. International Series 783. Oxford, 1–10.
- TORBÁGYI, M. 2007: Páty–Malom-dűlő 1997–1999. évi ásatás érmeinek értékelése. *Studia Comitatus* 30, 276–299.
- TÓTH, E. 2003: Római utak a Dunántúlon. In: VISY, Zs.(ed.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 218–221.
- VISY, Zs. 1994: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien. In: BENDER, H. – WOLF, H. (eds.): *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein–Donau-Provinzen des Römischen Reiches*. Passauer Universitätschriften zur Archäologie. Bd. 2. Espelkamp, 421–449.
- ZSIDI, P. 2004: Aquincum topográfiája. *Specimia Nova* 18, 167–226.

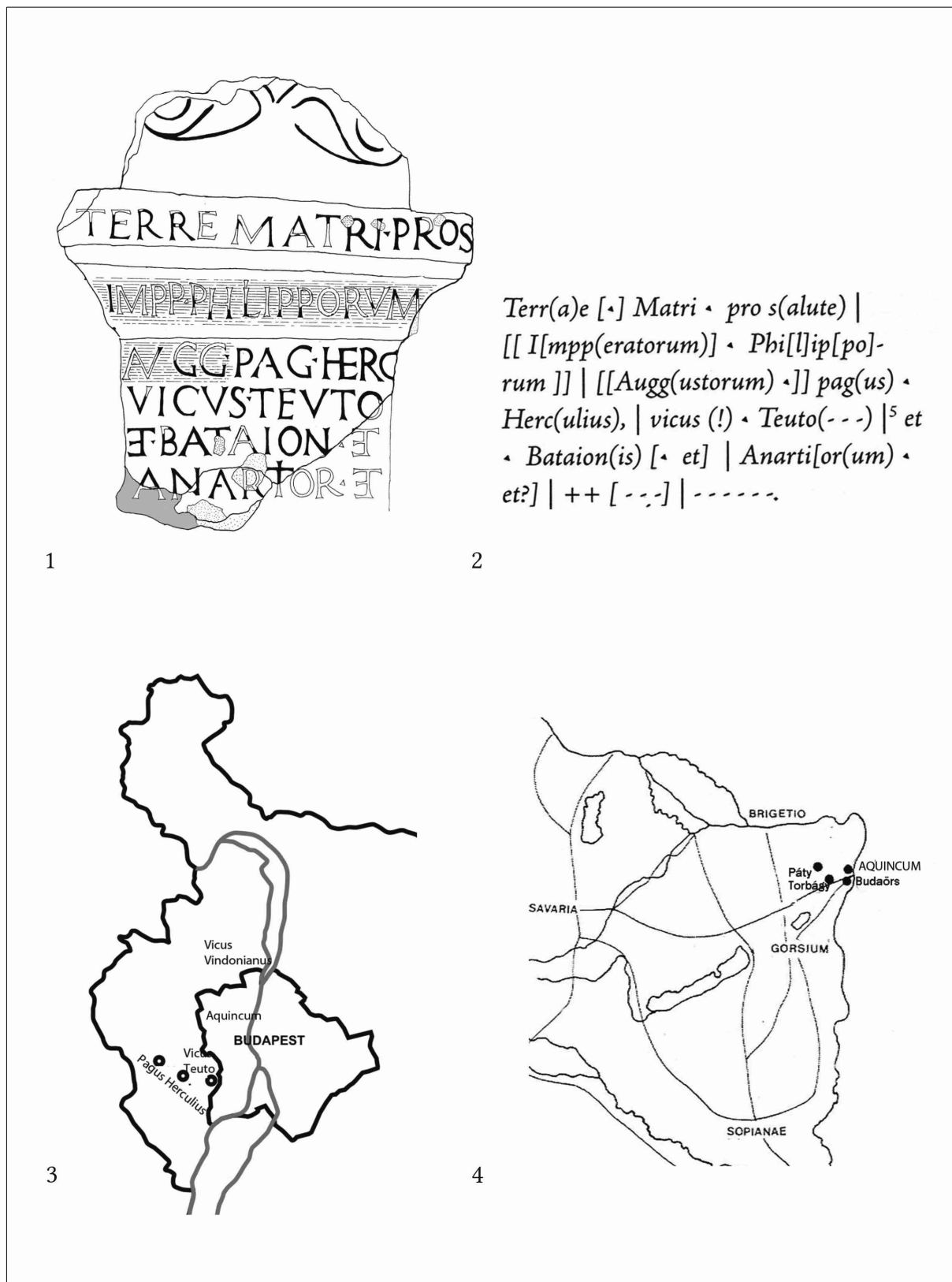

Fig. 1. 1–2. A pagus Hercules vicusainak nevét tartalmazó oltárkő Budaörsről (MRÁV – OTTOMÁNYI 2005). 3. Pest megye térképe az ismert vicus nevekkkel. 4: Pannonia úthálózata.

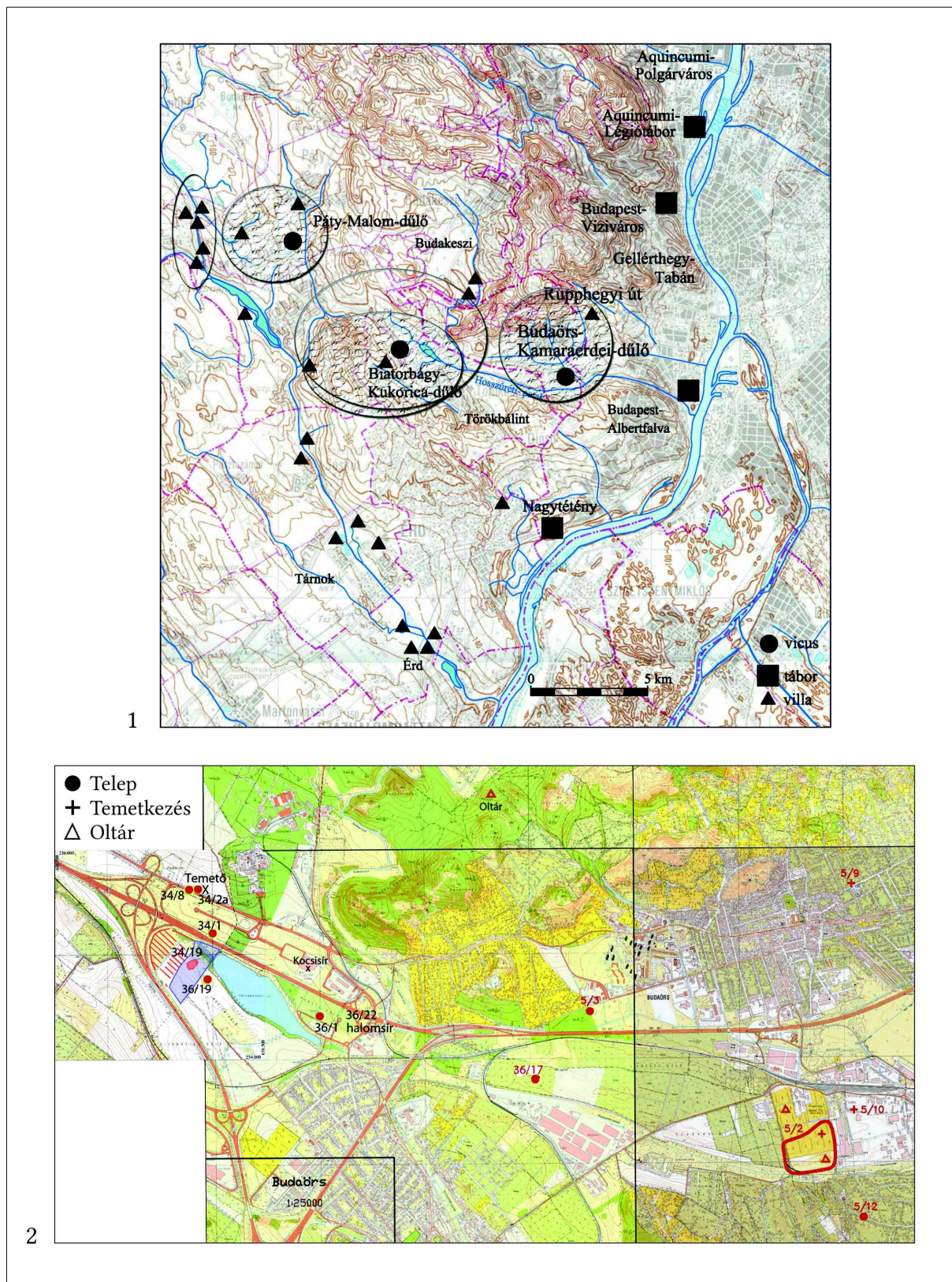

Fig. 2. 1. Aquincum DNy-i körzetében található vicusok, villák és táborok. 2. A budaörsi és biatorbágyi vicushoz tartozó lelőhelyek (MRT 7).

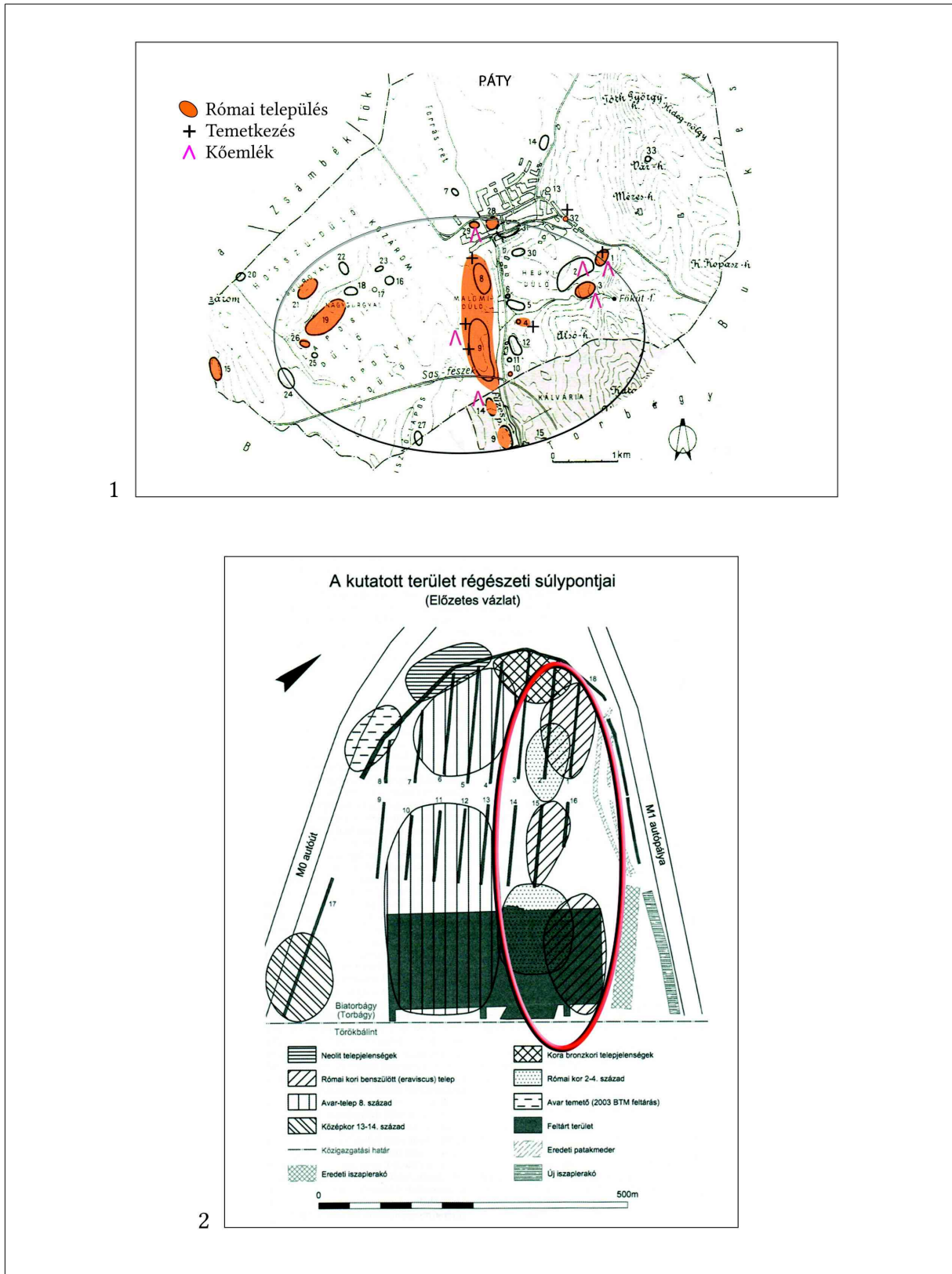

Fig. 3. 1. A pátyi vicus feltételezett kiterjedése. 2. A biatorbágyi feltárás áttekintő térképe (MIKLÓSITY SZŐKE 2009), a római lelőhely jelölésével.

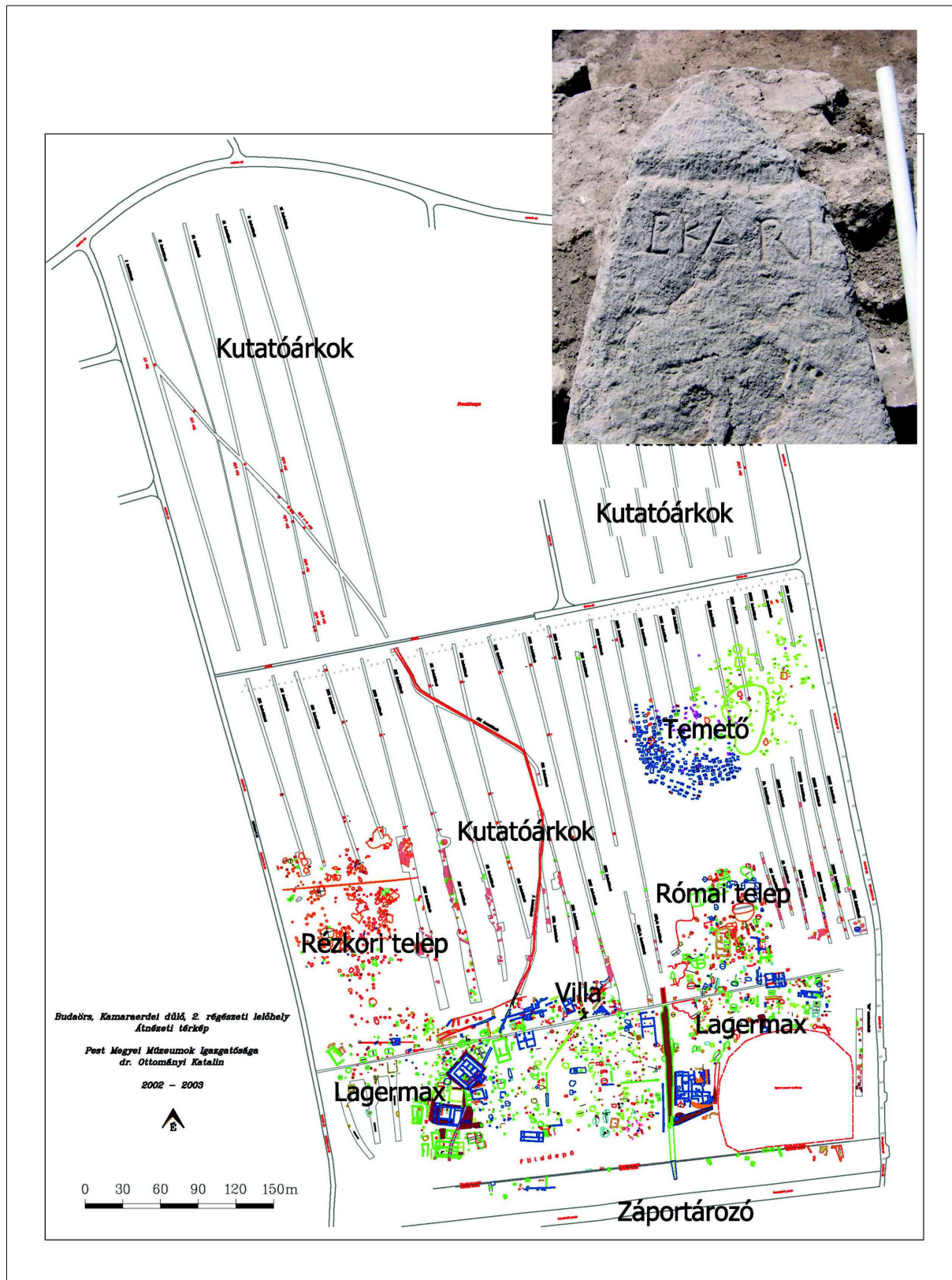

Fig. 4. A budaörsi feltárás áttekintő térképe és Ulpius Karus határköve.

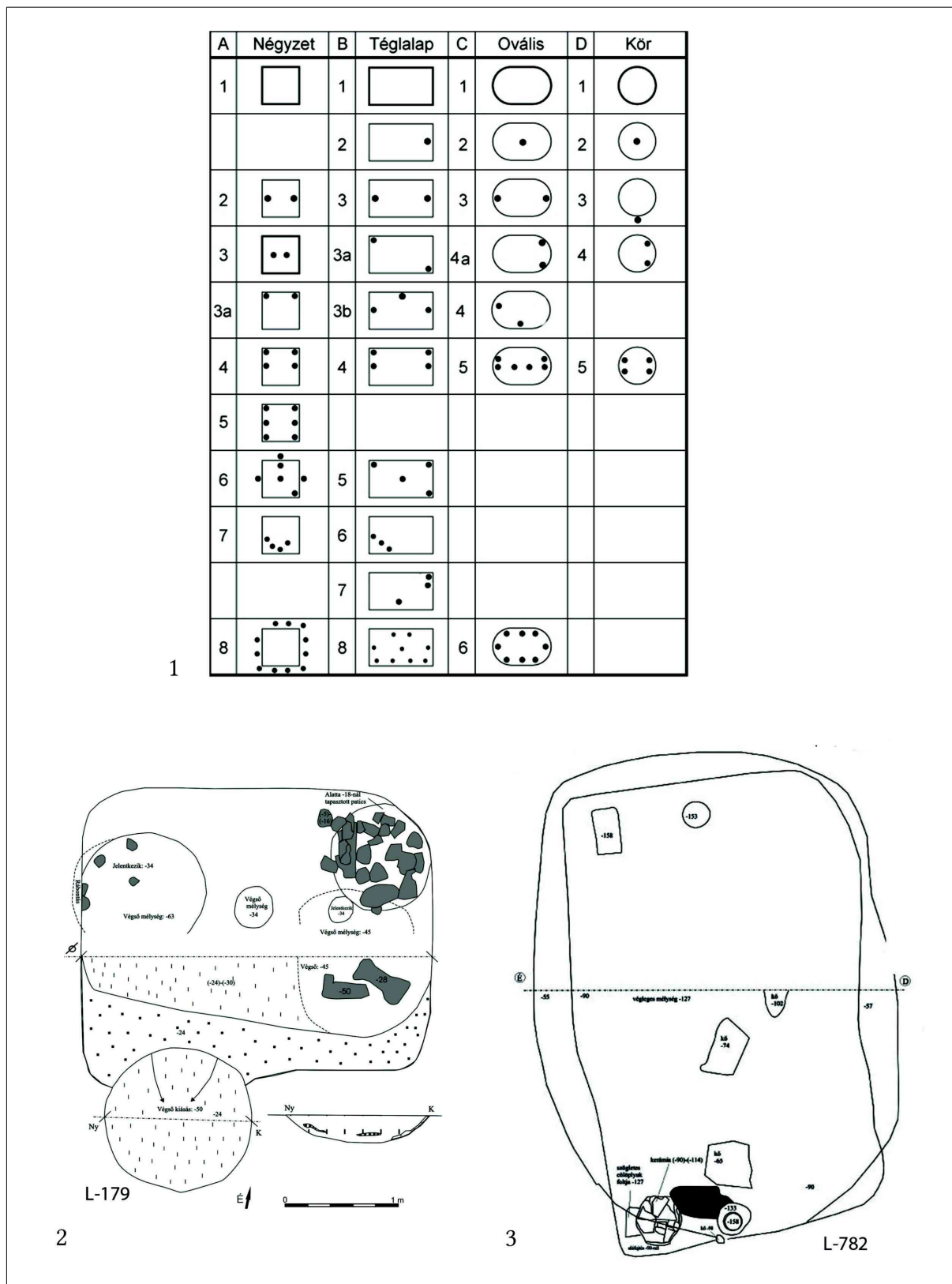

Fig. 5. 1. A budaörsi vicus földbemélyített házainak típus táblája. 2. Kemencés, több gödrös ház/műhely Budaörsről. 3: Téglalap alakú, 1. századi lakóház (Budaörs).

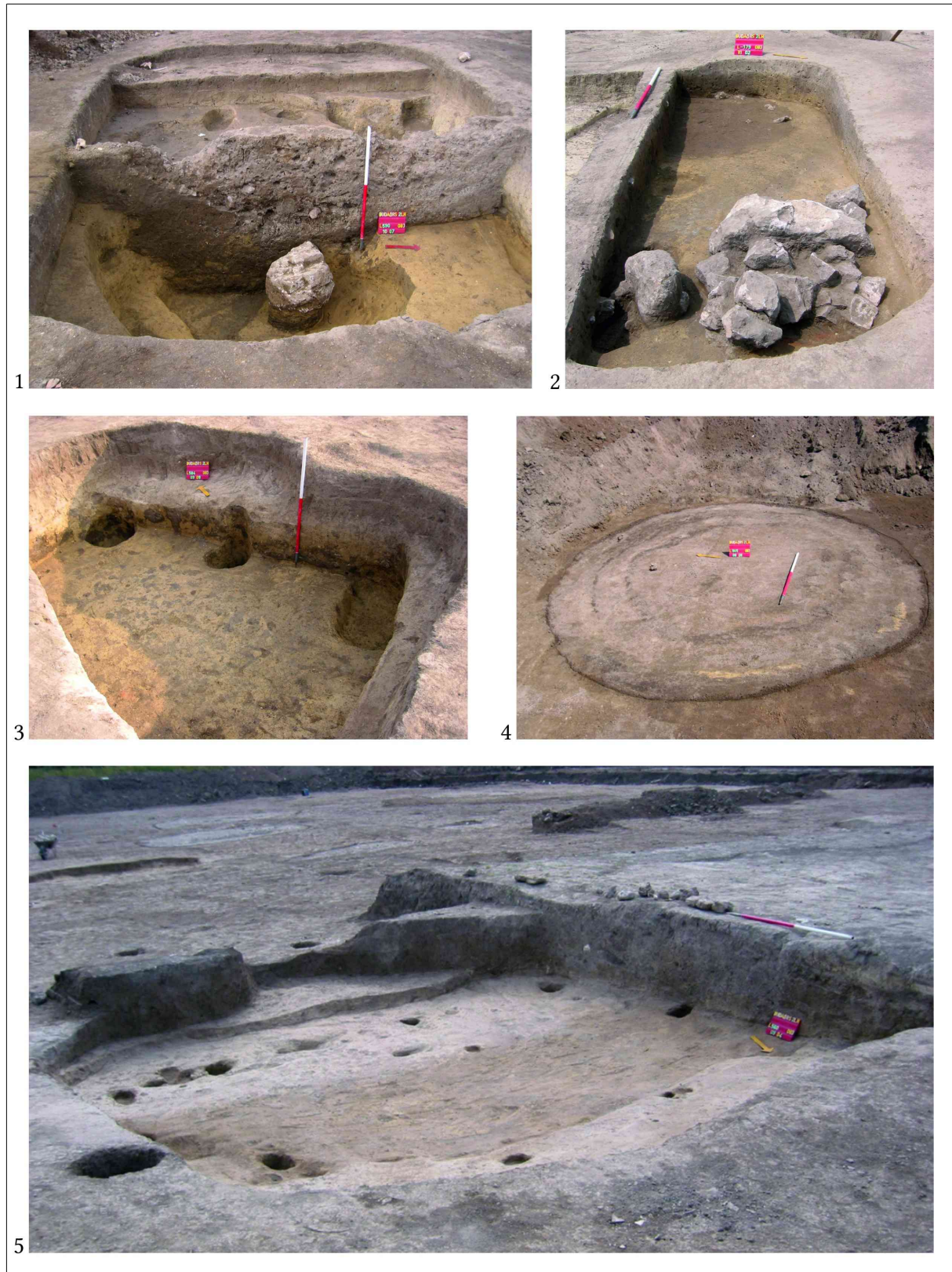

Fig. 6. Földbemélyített házak a budaörsi vicusból.

Fig. 7. Kora római lakosság. 1. Nonnus, Busaius fiának síroltára Budaörsről. 2. Veriuga sír sztéléje a budaörsi temetőből (MRÁV 2014). 3. Pátyi sírfelirat bennszülött névvel (MRÁV 2007). 4. T. Sulpicius Iustus sírköve Budaörsről (MRÁV 2014). 5. Resatus névbélyeges bepecsételt tál, a tulajdonos bekarcolt nevével (Budaörs). 6. 1. századi *militaria* leletek Budaörsől (MRÁV 2012). 7. Flavius-kori *phalera* csüngő Biatorbágyról (MRÁV 2010). 8. Sarkantyú (Budaörs).

Fig. 8. Etnikumjelző fibulák. 1–2. Egygombos, erősprofilú fibulák (Páty). 3. Szárnyas fibula (Budaörs). 4. Szemes fibula (Páty). 5. Alesiai típusú, itáliai fibula (Páty). 6. Galliai import fibula (Páty). 7. Villás kengyelű fibula (Páty). 8–9. Rajna vidéki emailos és korong alakú fibulák (Páty, Budaörs).

Fig. 9. Kora római kőépületek a budaörsi vicusban. 1. légifotó a nyugati félköríves épületsorról. 2. A középfolyosós épület rekonstrukciója (Pazirik Kft). 3. apszisos épület maradvány. 4. félig földbemélyített ház kőfalakkal megtámasztva. 5. Kaba M. ásatásának egyik kőépülete kavicsos útfelszínnel.

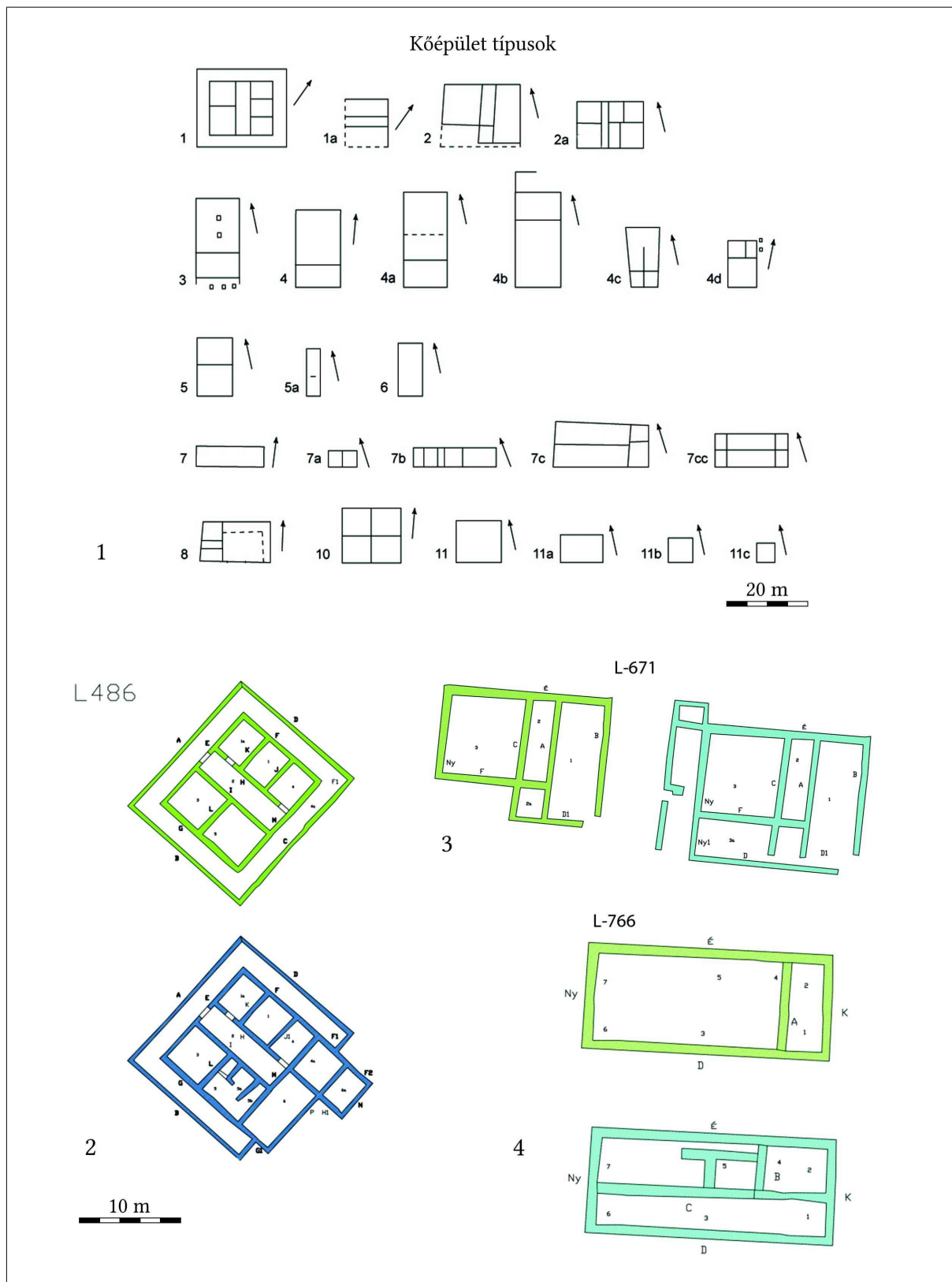

Fig. 10. 1. Kőépület típusok a budaörsi vicusban. 2. A középfolyosós kőépület 1. és 3. periódusa. 3. Közép és oldalfolyosós épület alaprajza (1–2. periódus). 3. Téglalap alakú, egyharmadnál osztott épület alaprajza (1. és 3. periódus).

Fig. 11. A pátyi vicus lakóépületei. 1: földbemélyített ház kőkemencével (2. század). 2: cölöpszerkezetes ház (2–3. század). 3: négyszögletes kőépület (2. század). 4: Severus-kori kőépület a kora római tároló vermek felett. 5. Leégett, 3–4. századi kőépület. 6–7. Késő római kövezett udvar s belső helyiségek a „H” kőépületben.

Fig. 12. A pátyi vicus kő építkezései (Severus-kor, késő római kor). 1-2. „F” kőépület. 3. „H” kőépület. 4. kövezett út részlet.

Fig. 13. Páty, „H” terület. 1. a kőépület alatti cölöpszerkezetes házak feltételezett alaprajzai. 2. a „H” kőépület alaprajza.

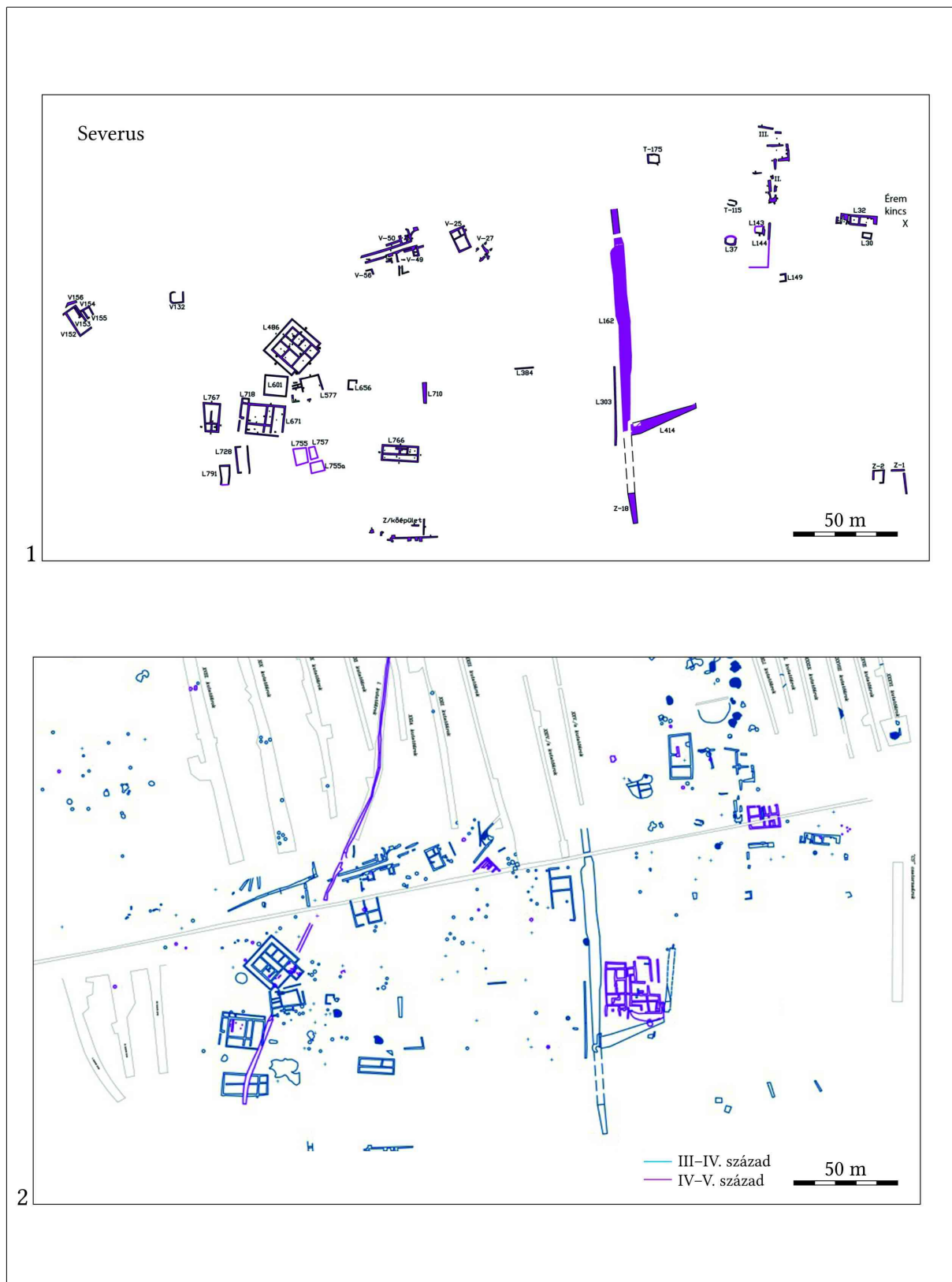

Fig. 14. 1. A budaörsi vicus Severus-kori nagyobb kőépületei. 2. A budaörsi vicus késő római beépítettsége.

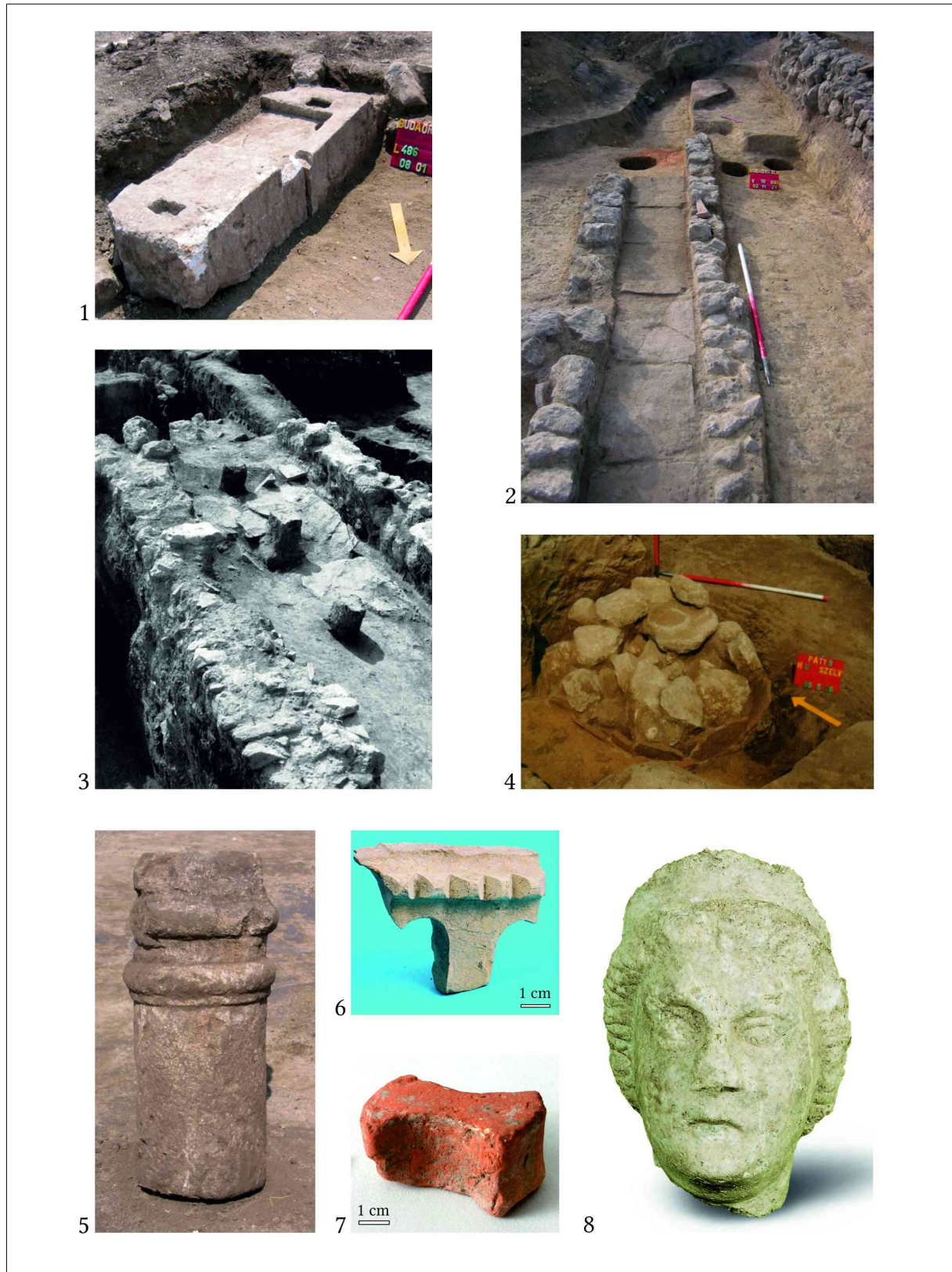

Fig. 15. Épület tartozékok, díszek. 1. küszöbkő a budaörsi középfolysós épületből. 2. Fűtőcsatorna (Budaörs). 3. hypocaustum folyosó Kaba M. ásatásából (Budaörs). 4. kőboltozatos téglakemence (Páty, „H” kőépület). 5. oszloptöredék Budaörsről. 6. agyag kapumodell töredék (Budaörs). 7. padlótégla (Budaörs). 8. szoborfej a középfolysós épületből (Budaörs).

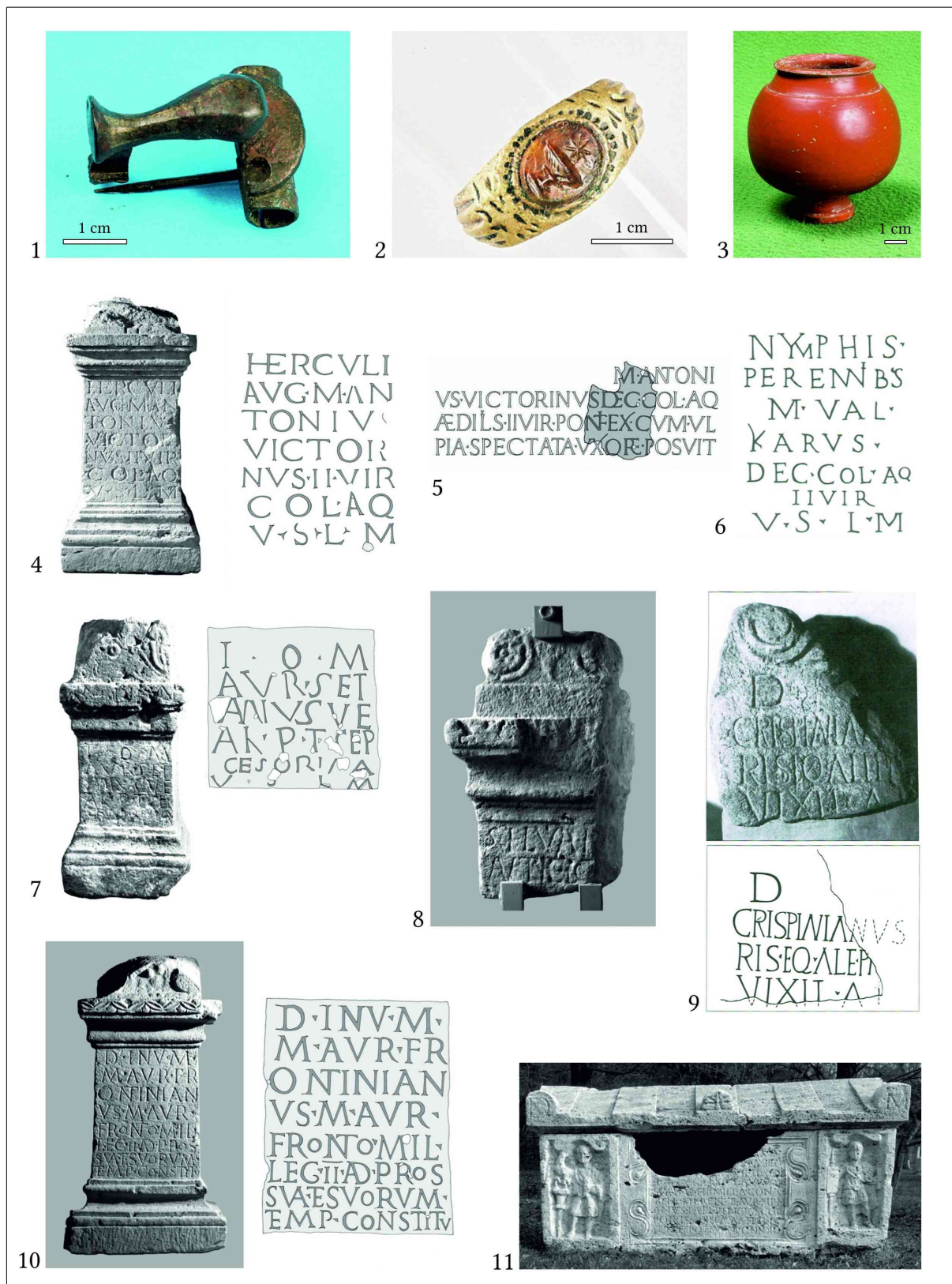

Fig. 16. Severus-kori lakosság. 1. Térdfibula (Páty). 2. Gemmával díszített bronzgyűrű (Budaörs). 3. Terra sigillata pohár a budaörsi temetőből. 4–5. M. Antonius Victorinus oltárkövei Budaörsről (MRÁV 2014). 6. Nympháknak szentelt oltárkö Pátyról (MRÁV 2007). 7. Aurelius Setanus oltárköve Budaörsről (MRÁV 2014). 8. Silvanusnak szentelt oltárkö töredék Budaörsről (MRÁV 2014). 9. Crispinianus lovaskatona sírköve Pátyról (MRÁV 2007). 10. Mithras szentély felirata Budaörsről (MRÁV 2014). 11. Szarkofág a budaörsi temetőből.

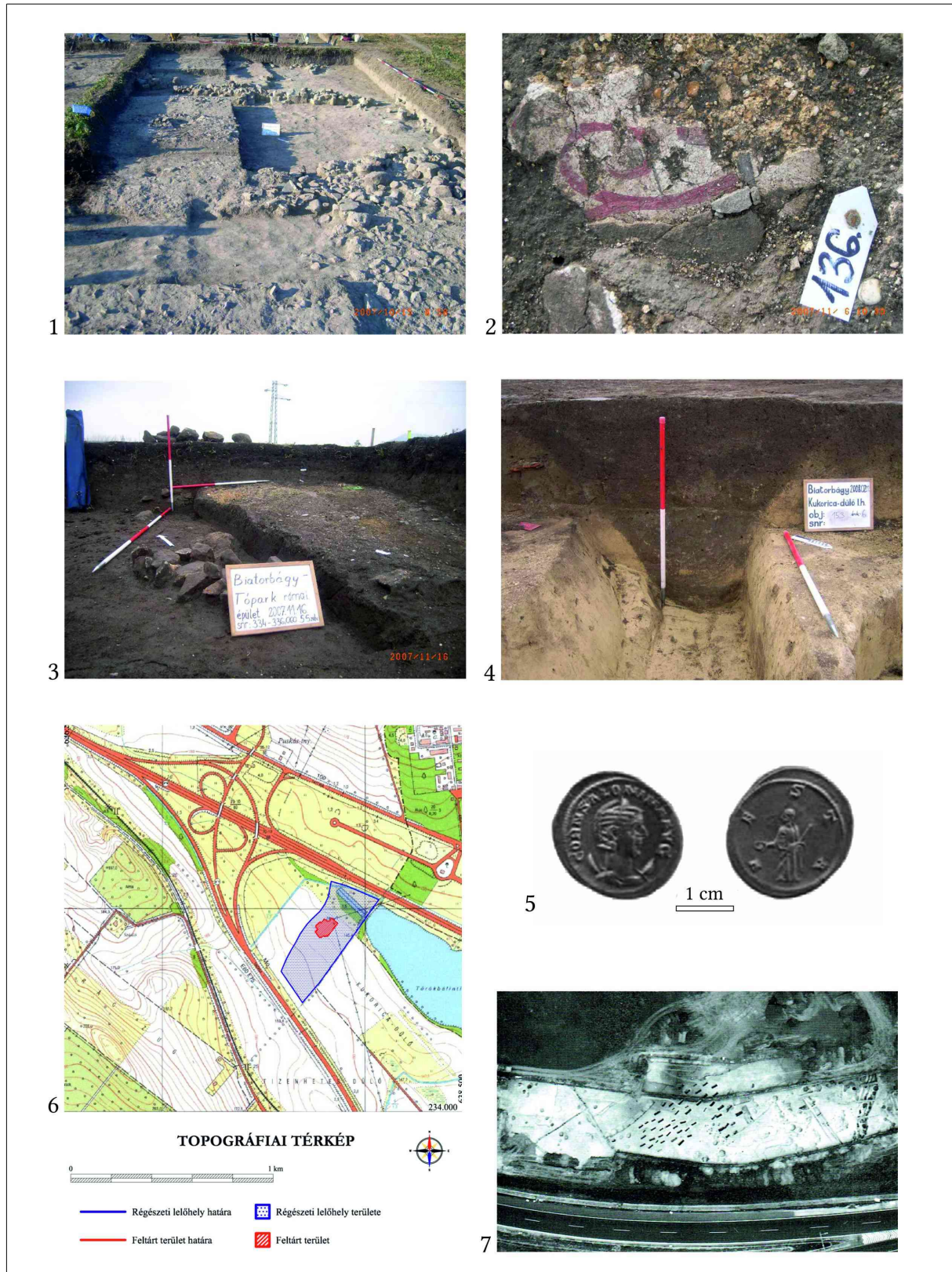

Fig. 17. Biatorbágy–Kukorica-dűlő. 1–4. Ásati felvételek 2007–2008. 5. A 3. század közepi éremkincs egyik verete (REDŐ 2012). 6. A feltárási helyszínének topográfiai térképe. 7. Légifotó az M0 autópálya szélesítésének feltárájáról (REMÉNYI – TÓTH 2004).

Fig. 18. A budaörsi vicus késő római főépülete, a kövezett utak kereszteződésében. 1–2. Alaprajz. 3. Kövezett belső udvar. 4. Terrazzós déli előtér. 5. Útkereszteződés pillérekkel. 6. Légifotó az útról és a főépületről (észak felől).

Fig. 19. Késő római kor. 1. Fűtőcsatornás épület (Budaörs). 2. A budaörsi középfolyosós épületbe ástott cölöpszerkezetes, legkésőbbi építmény. 3–4. Gödörbe temetett csontvázak (Budaörs). 5. Hagymafejes fibula (Budaörs). 6. Barbár női viselet a budaörsi temetőből. 7. Kétoldalas csontfésű (Torbágy 9. lh.). 8. Galléros peremű, simított korsó (Budaörs).

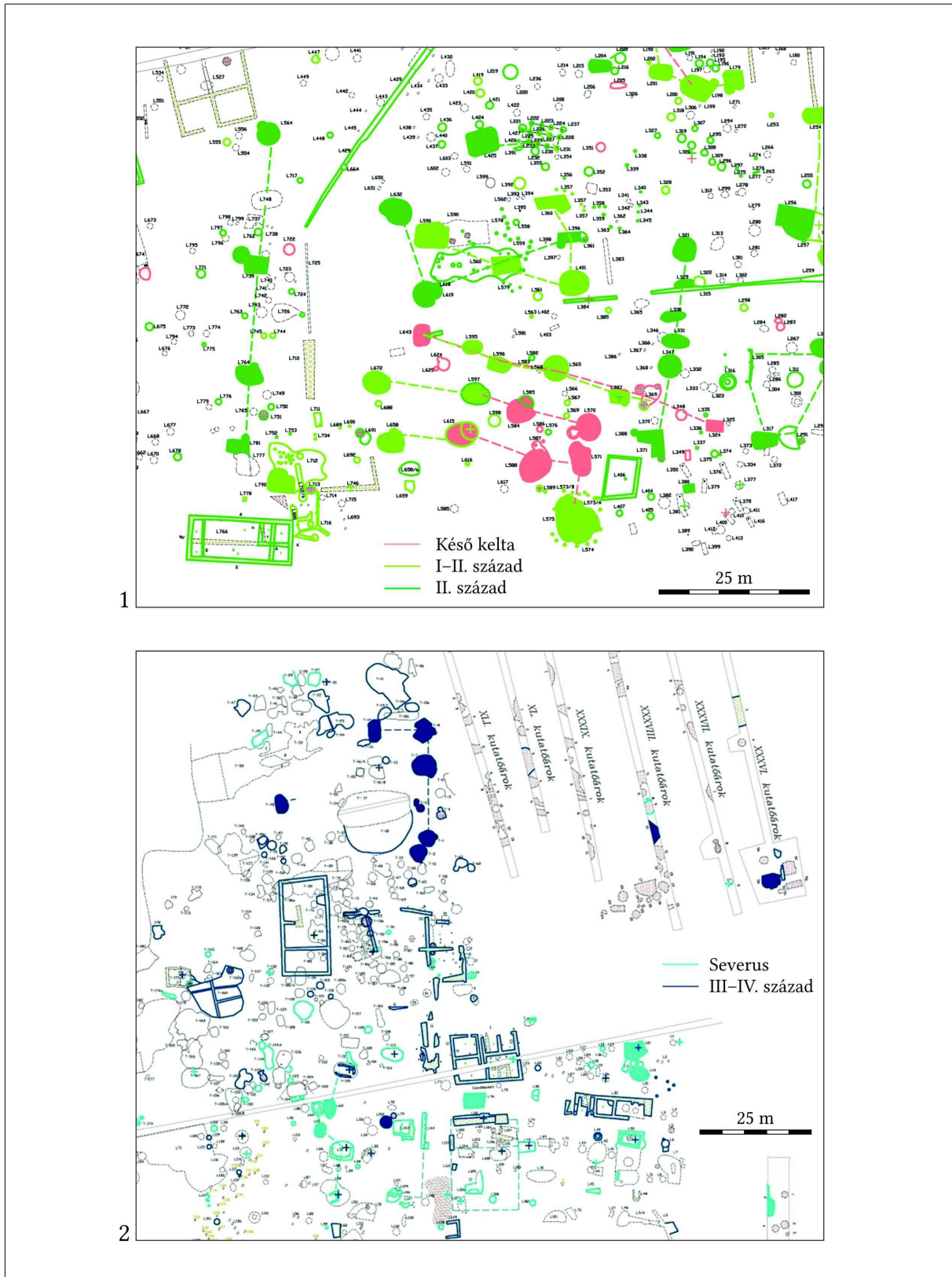

Fig. 20. 1. Kora római házsorok a budaörsi vicus patakparti részén. 2. Severus-kori és késő római műhely sorok a budaörsi vicus ÉK-i részén.

Fig. 21. A budaörsi vicus térképe a kerítésfalak, árkok és utak jelölésével.

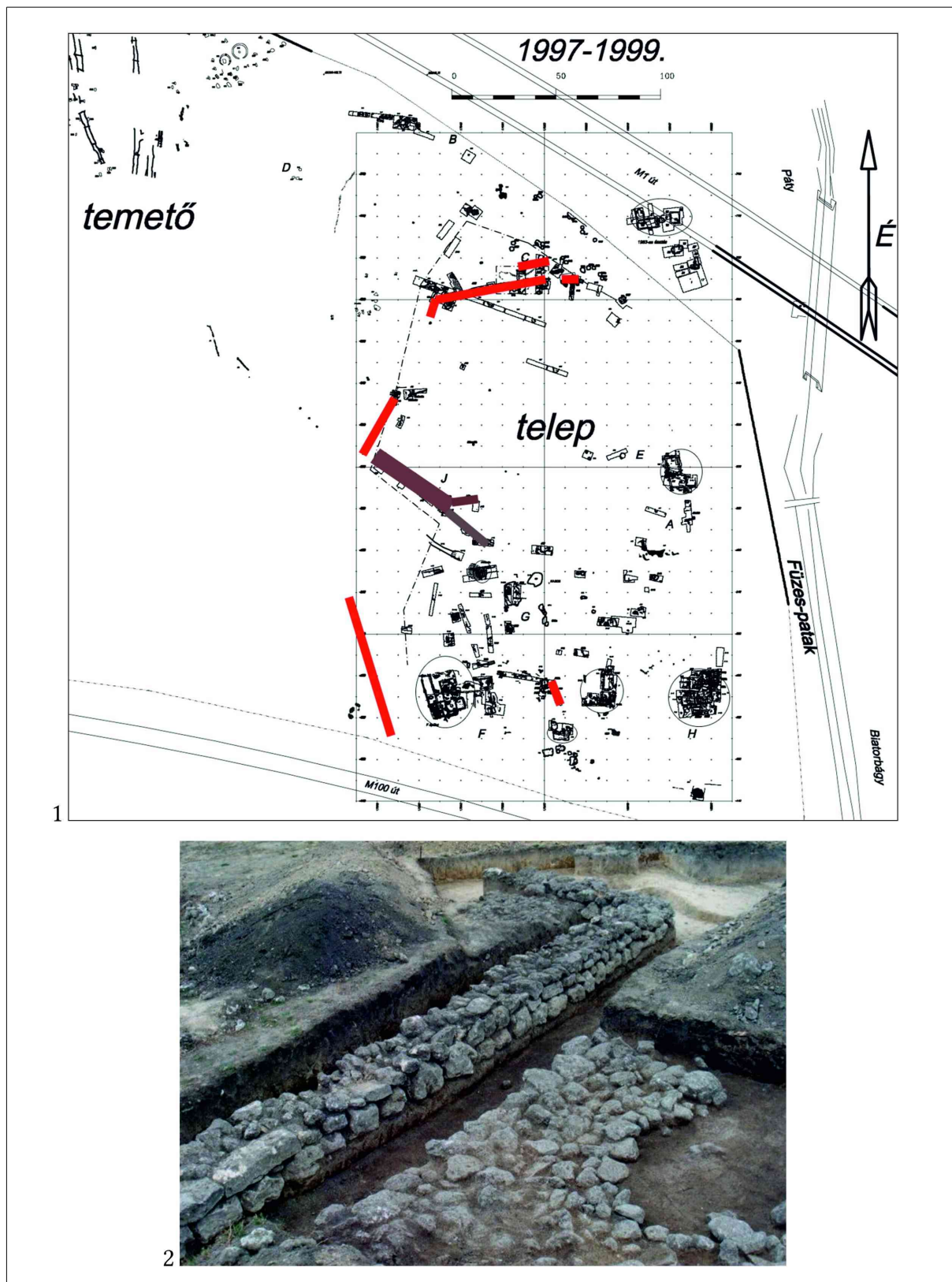

Fig. 22. 1. A pátyi vicus szerkezete kerítésfalakkal és kövezett úttal. 2. Kerítésfal és kövezett utca részlete (Páty).

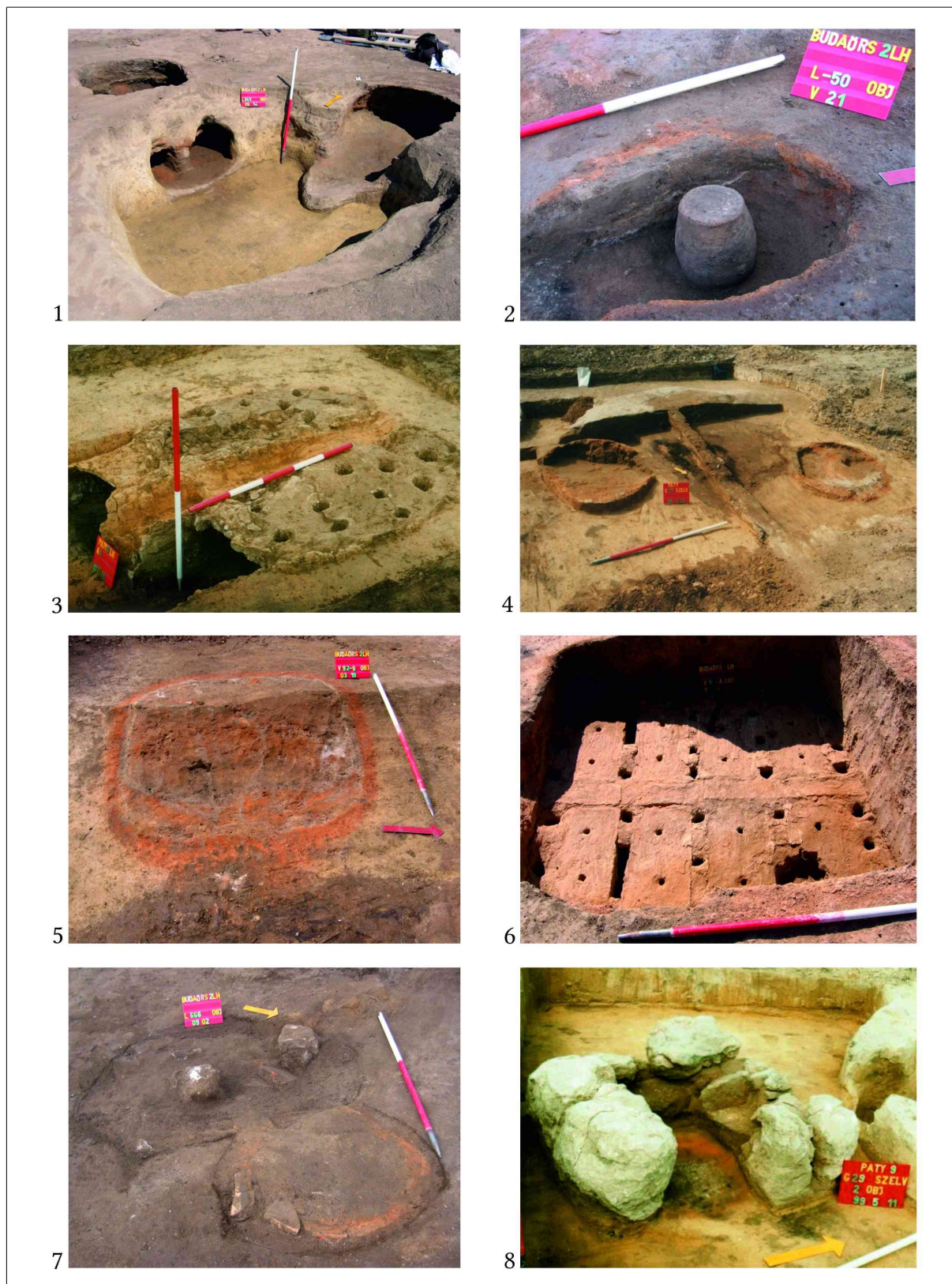

Fig. 23. Kemencék. 1. Késő kelta kemencék (Budaörs). 2. 1. századi gödörben égetés (Budaörs). 3–4. Pátyi kora római kemencék. 5–6. Szögletes edényégető kemencék (Budaörs). 7. Késő római kemence foltja (Budaörs). 8. Késő római kőkemence (Páty).

Fig. 24. Romanizáció, gazdasági élet. 1. Festett dörzstál (Páty). 2. Terra sigillata tál (Páty). 3. Állatalakos mécses (Budaörs). 4, 6. Mezőgazdasági vasszerszámok (Budaörs). 5. Bronzkulcs (Páty). 7. Orsógomb (Budaörs). 8. Szövőszéknehezék (Budaörs). 9. Kétrészes, forgatható kézi malom (Páty).